Til Belysning

af

Prof. Dr. theol. Bornemanns Udtalelser

i Anledning af

det Landsthinget forelagte Lovudkast om Jødernes Edsfæstelse

i Evangelisk Ugeskrift af 4de Marts 1864

af

Dr. A. A. Wolff

Overrabiner og Præst ved det mosaiske Troessamfund i Kjøbenhavn, R. af Dbr.

> Imprudens! qui portez la théologie dans la sanctuaire des lois, qui nous obligerez à dévoiler ici tous les impénétrables mystéres d'une conscience allarmée, voulez vous que nous entrons dans cette aréne, ou l'on ne vit jamais ni vainqueur ni vaincu, mais seulement des oppresseurs et des opprimés.
>
> Cremieux.

Kjøbenhavn 1864.

S. Triers Bogtrykkeri.

„Μήτ' επιορκήσῃς ἀγνοίῃ μήτ' ἐθελοντι
Ψευδορκον στυγέι θεός ἄμβροτος ὅστις ὀμόσσῃ."

ΦΩΚΥΛΙΔΕΙΑ.

Af Motiverne til Lovudkastet angaaende Forandringer i den nu bestaaende Form for Jødernes Edsfæstelse heri Landet sees det, at det theologiske Facultet ved Kjøbenhavns Universitet har afgivet en Erklæring i Sagen, hvoraf fremgaaer, at Facultetet har fraraadet at bevirke nogen Forandring i den ved Fdng. 10. Mai 1843 fastsatte Edsfæstelsesmaade. Det hedder nemlig i Tillæg A. til Rigsdagstidenden Sp. 1081—82:

„Det theologiske Facultet ved Kjøbenhavns Universitet, hvis Betænkning Ministeriet for Kirke- og Underviisningsvæsenet derefter indhentede, fraraadede at bevirke nogen Forandring i den ved Forordningen af 10. Mai 1843 fastsatte Edsfæstelsesmaade. Det anførte i saa Henseende navnlig, at Afgjørelsen om Nødvendigheden af Forandringer i den for omtrent 20 Aar siden, efter omfattende og samvittighedsfulde Undersøgelser fra alle Vedkommendes Side, indførte Form for Jøders Edsfæstelse maatte afhænge af, at det bevises, at den ikke er begrundet i Jødernes Tro, deres Skikke og Retspraxis; thi Eden er et Udtryk ikke blot for den religiøse Bevidsthed, men tillige for den sædelige Følelse, denne har udpræget sig i en Form, som gjennem almindelig Anerkjendelse er optaget i Retsbevidstheden. Men naar der begjeres Oplysning om, hvorvidt der virkelig kan tales om en jødisk Retspraxis, der navnlig gjør Berørelsen af en hellig Gjenstand under Edens Aflæggelse nødvendig, vil Sagen for den, der ikke selv er Rabbiner, maaskee kun kunne bringes til en Grad af Sandsynlighed, der imidlertid er tilstrækkelig til at vise en Forandring i den vedtagne Form som i høi Grad betænkelig. Facultetet henviser i saa Henseende dels til,

at Dr. Wolff ikke aldeles tør benegte Tilværelsen af en endnu gjældende jødisk Retspraxis, men vil indskrænke den til nogle, ikke angivne særegne Tilfælde, dels til en for 30 Aar siden af Dr. Wolff forfattet Afhandling om Jødernes Edsfæstelse, som han i sit Andragende gjentagende citerer, og hvori han bestemt har anerkjendt en jødisk Retspraxis og erklæret Berørelsen af en hellig Gjenstand for nødvendig. Da derhos den jødiske Præst i Frederiksstad under Forberedelserne til Indførelsen af den i Kongeriget gjældende Edsform i Hertugdømmet Slesvig ved Forordningen af 4. Marts 1857 har erklæret „Berørelsen af en hellig Gjenstand, navnlig Moselov, for den eneste Ceremoni, som efter jødiske Love er fornøden", formener Facultetet, at der saaledes er tilstrækkelig Sandsynlighed tilstede for at ansee en Forandring i denne Skik for utilraadelig og dette saameget mere, som de religiøse Stridigheder i det mosaiske Troessamfund her i Landet vise, at der er et Parti, som meget strengt holder over gamle nedarvede Skikke, om disse endog af mange maaskee ansees for at være blevne betydningsløse.

Forsaavidt Dr. Wolffs Forslag gaaer ud paa, at Bekjendere af den mosaiske Tro for Fremtiden skulle edfæstes for Retten ved blot med opløftet høire Haand at sige „jeg sværger ved Gud" eller „ved Gud og hans hellige Ord", har Facultetet herved erindret, først, at det for den Christne er stødende, om Jøden skulde sværge ved Guds hellige Ord, dernæst, at „Gud" bør betegnes bestemt som den sande Gud ved et helligt Epitheton, f. Ex. den Almægtige, den Alvidende, Himlens og Jordens Skaber, og dernæst, da Edsaflæggelsen betragtes som en hellig Handling, at den Sværgende bør staae med bedækket Hoved, saaledes som det er Skik ved Jødernes religiøse Handlinger. Sluttelig yttrer Facultetet, at det vel ikke miskjender det for alle Parter besværlige ved Forskriften om Præstens eller en anden Mosaits Nærværelse, men at det dog forekommer det tvivlsomt, om en Forandring heri bør tilraades."

Skjøndt jeg blev meget overrasket ved at erfare, at en saadan Erklæring kunde blive afgivet i et Land, hvor Grundloven

af 5. Juni 1849 gjælder, havde jeg dog neppe taget til Gjenmæle derimod — hvad der ogsaa gjordes mindre nødvendigt efter den hele Maade, hvorpaa den høitærede Justitsminister ligeledes i Motiverne havde imødegaaet den — hvis der ikke under Sagens første Behandling var faldet Yttringer, der endnu syntes at tillægge den nogen Vægt. Jeg tilskrev derfor det i Sagen nedsatte Udvalg saaledes:

„De Yttringer, der faldt i det høie Landsthing ved første Behandling af „Udkast til Lov om Maaden, hvorpaa Bekjendere af den mosaiske Tro skulle edfæstes inden Retten" og som hovedsageligen støttede sig til de i Udkastets Motiver anførte Udtalelser af det theologiske Facultet gjøre mig det, paa Grund af min Stilling til Sagen, til en Pligt, at henstille følgende Bemærkninger til det høie Things og særlig til det høitærede Udvalgs velvillige Overveielse.

Idet jeg tillader mig at henvise til de af mig tidligere i Sagen til det høie Justitsministerium afgivne Erklæringer, og som det ikke kan andet end glæde mig at see, at den høitærede Justitsminister har tillagt en betydelig Vægt, hvad der formentlig tilstrækkelig vil fremgaae af Udkastets Motiver, skal jeg tillade mig at yttre, at, naar det theologiske Facultet anfører, at „Afgjørelsen om Nødvendigheden af Forandringer i den for omtrent 20 Aar siden, efter omfattende og samvittighedsfulde Undersøgelser fra alle Vedkommendes Side, indførte Form for Jødernes Edfæstelse maatte afhænge af, at det bevises, at den ikke er begrundet i Jødernes Tro, deres Skikke og Retspraxis; thi Eden er et Udtryk ikke blot for den religiøse Bevidsthed, men tillige for den sædelige Følelse, denne har udpræget sig i en Form, som gjennem almindelig Anerkjendelse er optaget i Retsbevidstheden", forekommer det mig, at „religiøs Bevidsthed" og „sædelig Følelse" egentlig maa falde sammen; thi der kan ikke existere en sand og varm sædelig Følelse uden en klar og from religiøs Bevidsthed. Hvorvidt overhovedet en Form gjennem almindelig Anerkjendelse kan optages i Retsbevidstheden, maa jeg overlade d'Hrr. Jurister at afgjøre;

men i saa Fald maatte disse Former vistnok være stagnerede ved tusinde og atter tusinde Retsbevidstheder, om jeg saa maa sige. Spørgsmaalet bliver imidlertid her, hvem der har paatrykt denne Form sit Præg, og Svaret maa da blive, at den egentlig ikke kan siges at hente sin Grund fra Jødernes Tro, Skikke eller Retspraxis. Naar iøvrigt i ældre Tider hos de Christne den Sværgende maatte have et Dødningehoved etc. for Øie*), kunde dette jo heller ikke afskaffes, naar denne Form, hvad man med ligesaa god Grund kan paastaae, var optagen „gjennem almindelig Anerkjendelse" i Retsbevidstheden. Hvis den af Facultetet fremsatte Anskuelse var rigtig, vilde man heller ikke i sin Tid have kunnet afskaffe den for Jøderne høist krænkende og besværlige Form, hvorunder Eden dengang blev aflagt. Den Sværgende maatte da, for blot at holde mig til, hvad der brugtes her i Landet, møde i Kirken i Nærværelse af Præsten eller en anden oplyst Jøde og ti Medlemmer af Menigheden, han maatte iføre sig Tallis og tage Tephilin paa, Thorarullen

---

*) Ved at overgive dette til Trykken huskede jeg, at jeg havde læst noget herom hos Mosheim; jeg slog derfor op og fandt i: „Den hellige Skrifts Sædelære ved J. L. Mosheim, bragt i Udtog af M. K. Bredenberg". Kbhvn. 1781. 2. Bd. S. 90, hvor der tales om Ceremonier ved Eden, Følgende: „De (Ceremonierne) bør være fuldkommen rigtige og ikke indeholde noget Urigtigt eller Overtroisk. Saaledes kan man vel i en Sal, hvor Retten holdes, have paa et med sort Klæde overtrukket Bord et Dødningehoved og et Crucifix staaende imellem nogle Voxlys, eller paa Væggen et Maleri, som forestiller den yderste Dag. Men skjøndt vi troe, at Guds Straf vist vil træffe Meenedere, saa ønskede vi dog, at man paa saa vigtigt et Sted vilde allevegne afskaffe saadanne Malerier, hvorpaa en Meeneders Fingre forestilles at blive sorte, eller at falde af, eller hans Tunge at raadne, eller som vise, hvorledes en Meeneder føres af den onde Aand gjennem Luften; thi alt dette falder altfor meget i det Overtroiske, og derfor belees af Spotterne. Og kan det endog skrække de Enfoldige fra at sværge falsk, saa handle de dog alene af en overtroisk Frygt og ikke af Frygt for Gud. De sværge vel rigtig, men ikke til Guds Ære."

toges frem af det hellige Skab, og Eden blev derpaa aflagt. En saadan Bestemmelse for Edsaflæggelsen vil man forgjeves søge i Jødernes Lovgivning eller religiøse Forskrifter; den søgte alene sin Grund i de haanende og krænkende Bestemmelser, hvorunder Jøderne da levede her*). Denne Maade for Edsaflæggelsen blev paa min Foranledning forandret ved Frd. 10. Mai 1843, og, naar man kjender de daværende Forhold, vil man, uden at jeg behøver at anføre videre, let see, hvorfor man dengang ikke gik videre, uagtet allerede Jøderne paa den Tid saavel i Holland, Belgien, Frankrig, England, Amerika, som flere Steder i Tydskland, alene naar de aflagde Ed, svore „ved Gud" eller „saa sandt hjælpe mig Gud", uden at andre Former iagttoges, end de, der fandt Sted ved de Christnes Edsfæstelse**). Man skulde næsten tro, at Facultetet er af den Mening, at det hører til Dagens Orden, at Jøder aflægge Ed, siden det kan tale om en „Form, som gjennem almindelig

---

*) Jeg kan ikke undlade at anføre et Tilfælde, der er indtruffet i min Embedstid, medens Forordningen af 1747 endnu var i Kraft. En Jøde, der, i Forbigaaende sagt, havde ladet alle sine Børn døbe, men iøvrigt var en høist agtværdig og retsindig Mand, havde paa Torvet kjøbt en slagtet Gaas, som en Jøde, der lever efter Religionens Forskrifter, ikke maa spise. Han leverede den til en Sjouer, for at denne skulde bære den til hans Hjem; men istedet derfor solgte eller spiste han den. Sagen kom for Domstolene, og Sjoueren vedgik sin Brøde. Uagtet den Vedkommende frafaldt ethvert Krav paa Erstatning, maatte han dog ifølge de danske Love aflægge Ed paa, at den bortkomne Gaas var hans Eiendom, og han maatte derfor i Synagogen tage Tephilin paa — noget han maaskee aldrig før havde gjort og hvorom han aldeles ikke vidste nogen Besked — og paa den hellige Thora sværge, at den Gaas, han som Jøde ikke maatte spise, var hans. Taarerne kom mig i Øinene ved at skulle være tilstede ved en saadan Blasphemie. Det forekom mig, som om Ødelæggelsens Vederstyggelighed reistes i Helligdommen. Om end i mindre Grad kan dog den nu gjældende Form fremkalde ligesaa skærende Modsigelse mellem Handling og Tro.

**) De oprakte ikke engang den høire Haand.

Anerkjendelse er optaget i Retsbevidstheden"; men dette modsiges bestemt af, hvad der i Virkeligheden altid har fundet Sted og endnu den Dag idag finder Sted.

Naar Facultetet fremdeles anfører, „at, naar der begjeres Oplysning om, hvorvidt der virkelig kan tales om en jødisk Retspraxis, der navnlig gjør Berørelsen af en hellig Gjenstand under Edens Aflæggelse nødvendig, vil Sagen for den, der ikke selv er Rabbiner, maaske kunne bringes til en Grad af Sandsynlighed, der imidlertid er tilstrækkelig til at vise en Forandring i den vedtagne Form som i høi Grad betænkelig", glemmer det ganske, at den, der ikke er Rabbiner, netop skal ledes til at optage i sin Retsbevidsthed Følelsen af, at enhver Paaberaabelse af Guds Alvidenhed og Alretfærdighed er en hellig Ed. (See min af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet authoriserede Lærebog S. 41—42.) Naar det derpaa henviser til, „at jeg ikke aldeles tør benegte Tilværelsen af en endnu gjældende jødisk Retspraxis, hvorefter Berørelsen af en hellig Gjenstand skal være nødvendig", maa jeg gjøre opmærksom paa, at ganske vist fordredes en saadan i enkelte Tilfælde, men vel at mærke, ikke som foreskreven **ved noget religiøst Bud,** ei heller gives der noget Tilfælde selv efter den jødiske Retspraxis, hvor Eden skulde være ugyldig eller ikke bindende, naar den blev aflagt uden at berøre en hellig Gjenstand, om dette end blev fordret, men tilfældigvis overseet, og det kommer som Følge heraf aldeles ikke i Betragtning her, hvor der er Spørgsmaal om en dansk Domstol. Det maa nemlig ikke oversees, at der ikke længere er Tale om nogen jødisk Stat, hvor egen Jurisdiction finder Sted, og jødisk Retspraxis maa derfor her blive uden al Betydning. Var det ikke saa, maatte Dommeren efter jødiske Retslove forbyde den, der ikke holdt sig Ceremoniallovene nøie efterrettelig, at aflægge Eed, ligeledes den, om hvis Sanddruhed der var grundet Tvivl, ogsaa den, fra hvem Noget var stjaalet, naar han erklærede det for sin Eiendom, i alle Tilfælde maatte det skee, naar Tyven selv tilstod sin Brøde; en Præst eller Rabbiner kunde aldrig edfæstes

o. s. v., o. s. v. Disse Exempler ville tilstrækkelig bevise, hvor lidt den jødiske Retspraxis her kan komme i Betragtning.

Hvad nu angaaer den Erklæring, der er afgiven af Præsten for den jødiske Menighed i Frederikstad, da kan jeg, Mandens øvrige Fortjenester ufortalte, ikke tilkjende den den mindste Betydning *).

Uden videre at opholde mig ved den Bemærkning af Faculteted, „at de religiøse Stridigheder i det mosaiske Troessamfund her i Landet vise, at der er et Parti, som meget strengt holder over gamle nedarvede Skikke", og den Betydning, som det deri vil lægge, skal jeg kun bemærke, at om egentlig religiøse Stridigheder kan der aldeles ikke være Tale for den, der nøie undersøger Sagen og ikke alene holder sig til, hvad der har staaet i „Adresseavisen", og endnu mindre kan der være Tale om noget egentlig Parti. Hvad der imidlertid er det Væsentlige, det er, at Facultetet her har sammenblandet religiøse Skikke ved Gudstjenesten med hvad der skal foregaae for danske Domstole. Ligesaalidt som det vil falde nogen Jøde ind, at negte, at enhver Eed, der aflægges kun med Ordene: „jeg sværger ved Gud" er, som jeg gjentagne Gange i de forskjellige af mig afgivne Erklæringer har udtalt, hellig og retsgyldig, og at hver den, der paa denne Maade bekræfter Noget, der er usandt, eller bryder et paa denne Maade givet edeligt Tilsagn, er en Meeneder; saaledes vil heller ingen Jøde, fordi han strengt holder ved de gamle Skikke, paastaae, at han kun kan aflægge en gyldig Eed ved at lægge Haanden paa en Pentateuch, og saaledes stemple sig som den Mand, hvis Eed ellers ikke var bindende. Vi see jo daglig**), at de, der tage Borgerskab, eller træde ind i Armeen eller Borgermilitæret, ikke forlange, at der, naar de skulle aflægge Borger- eller Fane-

---

*) De af mig herfor anførte Grunde udelades af Hensyn til, at Manden er død.

**) Billigviis kan der som Følge heraf spørges: Hvilken Form er Retsbevidsthed.

eden, skal hentes en Pentateuch, og blandt dem er der sandelig Mange, der, uden at danne noget Parti — jeg regner mig selv til dem — strengt holde over de gamle, nedarvede religiøse Skikke, om hvilke der imidlertid, som alt bemærket, aldeles ikke her er Tale. Skulde der imidlertid — jeg troer det ikke — findes Nogen, der absolut vilde lægge Haanden paa en Pentateuch, vilde Dommeren jo vel neppe negte ham det, ligesaalidt som at en jødisk Præst, efter hans Ønske, maatte være tilstede, naar ikke Grunden til et saadant Forlangende nærmest var at søge i den Vedkommendes Lyst til at trække Sagen i Langdrag eller maaske endog til aldeles at befries for at aflægge Eden, eller, hvad naturligvis vilde være det Værste, i Haab om, ved at forandre Noget ved Formen, uden at det bemærkedes af Vedkommende, at berolige sin Samvittighed.

Facultetet yttrer endelig — og det er nærmest dette, der har fremkaldt disse Bemærkninger — „at det for de Christne er stødende, naar Jøden skulde sværge ved Guds hellige Ord", og „at „Gud" bør betegnes som den sande Gud ved et helligt Epitheton, som f. Ex. den Almægtige, den Alvidende, Himlens og Jordens Skaber o. s. v." Naar jeg har bragt i Forslag, at Jøderne skulde sværge „ved Gud" eller ogsaa „ved Gud og hans hellige Ord" har det egentlig sin Grund i, at Jøder af alle Farver for mig have beklaget sig over, at Ordene „og hans hellige Ord" bleve udeladte, naar de aflagde Borger-, Embeds- eller Faneeden, eller underskreve de Reverser, som i saadan Anledning forelagdes dem, idet de dels spurgte mig, om Jøderne ikke havde Guds hellige Ord i de 24 canoniske Bøger (Thorah, Nebiim og Kethubim), og dels mente, at de, ved at tillade, at disse Ord bleve udeladte, paa en Maade fornegtede Guds aabenbarede Ord, der dog var dem mere, end Naturens Gud. Mig personlig er det ganske ligegyldigt, enten der sværges „ved Gud" eller „ved Gud og hans hellige Ord", thi hvilken af disse Formler der vælges, er Eden lige hellig og bindende. Hvorledes det imidlertid skulde kunne være stødende for den Christne, om Jøden skulde sværge ved „Guds hellige Ord", kan

jeg ikke fatte, det ligger saameget mere udenfor min dogmatiske Bevidsthed, som Grunden til, at det er stødende, ikke er nærmere angivet. De Christne negte jo ikke, at det gamle Testamente er Guds Ord, og det er jo kun dertil, at Jøden sigter, ved at sværge „ved Guds hellige Ord"; jeg kan derfor, som sagt, ikke fatte, hvorledes det kan være stødende for de Christne, at Jøden sværger „ved Guds hellige Ord", om han end ikke derunder indbefatter saameget som de. Jeg synes, at det maatte være langt mere stødende for de Christne, at høre En, der kun af Navnet er Christen, sværge „ved Guds hellige Ord", skjøndt han kun troer paa „Aanden i Naturen", eller, for at henvise til de religiøse Stridigheder heri Landet, uden dog nærmere at nævne noget enkelt Parti, siger, at den kirkelige Tradition er Hovedsagen, Ordet, som Lægmand ikke maa læse, Intet, eller bestrider Inspirationen eller kritisk beviser, at den ene eller anden Bog i det gamle eller nye Testamente er uægte, for ikke videre at berøre de senere Stridigheder om, hvorvidt Skriften er regula fidei &c. eller de allerseneste om Guds Ord*).

Grunden til, at Gud bør betegnes ved et helligt Epitheton, er mig heller ikke klar, thi det synes mig, at Navnet „Gud" indbefatter mere end et enkelt Epitheton, og at netop Ærefrygten for dette Navn maa indgyde den Sværgende den største Sky for at sværge falsk ved det. Jeg fatter heller ikke, hvorfor Gud ikke betegner bestemt nok den sande Gud, her, hvor der er Tale om et Troessamfund, der kun tilbeder een Gud, den eneste sande Gud, og som lærer, at man ikke maa dyrke nogen falsk Gud. Man kunde maaske sige, at Ordet „Gud" var for kort og let kunde overhøres af Dommeren, men i saa Fald veed jeg kun et eneste passende Epitheton: „den Alhellige". „Himlens og Jordens Skaber" er maaske mindre rigtig, naar man seer hen til 2. Moseb. 6, 2—3, (Jeg aabenbarede mig for Abraham, for Isak og for Jacob som Gud den Almægtige (d. v.

*) See Professor Clausens og Biskop Martensens senest udkomne polemiske Piecer.

s. Himlens og Jordens Gud); men ved mit Navn den Evige var jeg ikke kjendt af dem), 5. Moseb. 10, 20, (Sværg ved hans Navn) og Jeremias 4, 2. (Du skal sværge ved den levende Gud); imidlertid skal jeg ikke i saa Henseende urgere nogen Forandring i Lovudkastet.

Jeg skal endnu kun henlede Opmærksomheden paa Udtalelser af tvende af Tydsklands bekjendteste Rabbinere, nemlig Forstanderen for det jødisk-theologiske Seminarium i Breslau, Overrabbiner Dr. Frankel og Dr. L. Philippson, Rabbiner i Magdeburg. Den Førstnævnte yttrer saaledes (Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums, 10. Jahrgang S. 197, Breslau 1861):

„Für den Schwörenden selbst ist, wie allgemein von den frühesten und spätesten jüdischen Lehrern anerkannt wird, jeder Eid, auch ohne Admonition und Anfassung eines heiligen Gegenstandes, verbindlich. Der in der jüdischen Theologie hervorragende und maßgebende R. Hai (10. Jahrh.) erklärt, daß auch die bekannte mohamedanische Formel „lo Allah ill Allah“ (es ist kein Gott außer Gott) von einem Juden gesprochen, als heiliger, unverbrüchlicher Eid zu betrachten ist. Admonition und sonstiges Beiwerk sind Vorschriften für den jüdischen, den Eid abnehmenden Richter, theils aus Interpretation mancher Bibelstelle hergeleitet, theils der heiligen Scheu vor dem Eide überhaupt entsprungen. Der Meineid ist dem Judenthum ein fast unsühnbares Verbrechen“ o. s. v.

Den Sidstnævnte siger: (Die Israelitische Religionslehre, 2. Th., Leipzig 1862, S. 165): „Sowohl auf biblischem als rabbinisch talmudischem Standpunkte bedarf der Eid zur vollen Heiligkeit und Gültigkeit keinerlei Förmlichkeiten. Doch führten die späteren jüdischen Rechtslehrer den Gebrauch ein, bei Leistung eines juristischen Eides die Hand an einen geheiligten Gegenstand, wie einer Bibel zu legen, ohne daß jedoch die Heiligkeit des Eides davon bedingt wäre. Auch ist es gleichgültig, welcher Religion, welchen Geschlechts derjenige sei, der den Israeliten beschwört, und in welcher Sprache dies geschehe;

sobald dieser Amen — der Richter sprach eine Schwurformel, und der Zeuge ein Amen dazu — gesprochen, ist der Eid gültig (S. Maimonides Hilch. Scheb II 1; Jore Dea 237, 2, Choschen Mischpat 87, 15 Anmerk.). Es war daher nur eine der Bedrückungen seitens der mittelalterlichen Christenheit mehr, wenn, theils um sich vor vermeintlicher Benachtheilung durch die Juden vermittelst heimlicher Vorbehalte (reservatio mentalis) zu schützen, theils um die Juden zu kränken und zu demüthigen, sowohl in die Eidesformel die entehrendsten Ausdrücke gebracht, als auch die Eidesleistung mit schmachvollen Formen umgeben ward, was man einen Eid more jadaico nannte, und von denen die neueste Gesetzgebung der meisten Staaten gegenwärtig die Juden befreit hat. Im Gegentheil kann man im Ganzen der jüdischen Masse anerkanter Weise eine strenge Gewissenhaftigkeit bei Eidesleistungen nicht absprechen die sogar bisweilen in eine nicht zu billigende Peinlichkeit und Furcht ausartet, während doch ein wahrhaftiger Eid uns gestattet ist, wenn man ihn auch jedenfalls ungern leistet."

Efterat Udvalget (Advocat Brock, Pastor Hass og Pastor Strøm) havde gjennemgaaet samtlige i Sagen afgivne Erklæringer, tilraadede det i sin Betænkning (Tillæg B. til Rigsdagstidenden Sp. 245 fg.) Landsthinget at vedtage det forelagte Udkast med nogle enkelte Forandringer, der i det Væsentlige maae betragtes som Redactioner, og hvorved Udkastet i mine Tanker har vundet. Kun et Mindretal i Udvalget (Pastor Hass) foreslog Bibeholdelsen af det bedækkede Hoved under Edsaflæggelsen — et Punct, hvorom jeg aldeles ikke havde ytret mig i mine Erklæringer. Ved Sagens anden Behandling støttedes dette Forslag af Conferentsraad Madvig, og det var vistnok fornemmelig denne høilærde og høitagtede Mands Ord, der bevægede Thingets Flertal til at vedtage det. Jeg fandt mig derfor foranlediget til, i et Sendebrev til Conferentsraaden, at udvikle, hvilken Betydning det efter traditionelle Forskrifter egentlig har for Jøden, at have Hovedet bedækket, men anede ikke da i mindste Maade, at Professor Bornemann havde saa

stor en Kjærlighed til de jødiske Skikke, at han endogsaa vilde have, at Jøderne skulde vedligeholde dem, enten de saa vilde eller ikke, og at han derfor havde troet at burde opbyde al den Lærdom og Kundskab, som findes i Evangelisk Ugeskrift af 4. Marts d. A.*), for at bevæge Landsthinget til at standse Lovens Fremme. Skjøndt jeg nu i hele min lange Embedstid altid har søgt at undgaae at indlade mig i Polemik med christne Theologer, vil dog vist Enhver indsee, at jeg her nødes dertil, og det gjør mig ondt, her strax at maatte gjøre opmærksom paa den Animositet, der gaaer igjennem det Hele, saa at man endogsaa i samme Øieblik, som man paastaaer at ville kæmpe for Sandheden, ikke undseer sig ved at citere Artikler i Blade, der næsten maae stilles ved Siden af Smudsblade, ikke at tale om, at det af hele Artiklen fremgaaer, at Forfatteren ikke er i Besiddelse af det fornødne Kjendskab til det, hvorpaa det her fornemmelig kommer an, for rigtigen at kunne bedømme de vedkommende Forhold, og ialtfald ikke besidder den Sagkundskab, der kan berettige ham til at bebreide Udvalget, at „det har lagt en iøinefaldende Mangel paa Sagkundskab for Dagen."

Jeg skal nu forsøge paa at imødegaae Professorens Udtalelser, og haaber, at det skal lykkes mig at gjøre det klart for Enhver, hvor feilagtige de ere; skulde det imidlertid forekomme Læseren, at jeg under Udviklingen springer fra det Ene til det Andet, har dette sin Grund i, at der i den omhandlede Artikel er ikke faa Udtalelser, jeg ikke forstaaer, og at det tildels som Følge deraf har været mig vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at finde en logisk Traad, der kunde lede mig ved mine Modbemærkninger.

Professor Bornemann begynder med at give en Fremstilling af det, der opnaaedes ved Frd. 10. Mai 1843, og baner sig derved Overgangen til den Bemærkning, at jeg allerede sex

---

*) Jeg beder vel bemærket, at den paagjældende Artikel først kom mig for Øie den 9. Marts.

Aar derefter begjerede nye Forandringer. Han omtaler naturligviis ikke, at der i Løbet af disse sex Aar var fremkaldt en Tilstand heri Landet, hvortil der ellers udfordres mere end en heel Tidsalder. Allerede her, altsaa forinden han kommer til det, han betragter som Hovedsagen fremsætter han et Par Paastande, som neppe kunne holde Stik for Sandhedens Domstol, men som dog kunne vildlede den, der ikke nøiere kjender til Sagen eller kun flygtig gaaer hen over den, og jeg skal derfor strax her imødegaae dem. Han siger saaledes: „Naar Bekjendere af en anden Religion (ikke Confession) edfæstes, er Trediemands Deeltagelse ved Handlingen en almindelig Regel, og den er ingenlunde bleven foreskreven alene for Jøderne; cfr. Justitsreglementet for Trankebar af 18. Juli 1836." Ved at slaae op i det nævnte Reglement, der iøvrigt er af 13. Juli, fandt jeg følgende Bestemmelse i dets § 11: „Edsfæstelsen af Depositionerne skeer af alle Christne efter Lovens Maade; af Tamuler, som maae have fyldt det 16de Aar, ved Tolken og den tamuliske Tingmand for Pagoden; og af Mohrer, som ei behøve en høiere Alder, end den i Lovens 1—13—18 foreskrevne, ved Tolken og den mohriske Tingmand for Moscheen. Tolken og den Tingmand, som efter Justitiarii Befaling forestaae denne Edsfæstelse og aflægge Melding derom (hvilken tilføres Protocollen), ere ansvarlige for, at den er foregaaet med alle de brugelige religiøse Ceremonier, ligesom det er en Selvfølge, at alle Vedkommende, hvem Vidnesbyrdet angaaer, skulle have Adgang til at overvære samme .... Tamuler og Mohrer af de høieste Kaster, som ere Justitiarius og de indfødte Tingmænd bekjendte, som notorisk redelige og agtbare, kunne af Justitiarius, paa deres Ønske, fritages for Edens corporlige Aflæggelse, imod at indgive den, under deres Haand, skriftlig til Retten, hvor de, efter Skik og Vedtægt, med deres høire Haand overlevere den til Dommeren. § 12. Med Parters Ed forholdes efter Loven, og i Henseende til Edens formalia efter foregaaende §." Det sees altsaa, at der her alene er Tale om Tamuler og Mohrer — Folk, der staae paa det laveste

Culturtrin, der ikke kunne gjøre sig forstaaelige og endnu mindre forstaae, hvad Dommeren har at tilkjendegive dem, og ligeoverfor hvilke det saaledes maa være absolut nødvendigt, at en Tolk er tilstede — og i Classe med dem vil saaledes Professor Bornemann stille danske Jøder, der dog unegtelig, takket være Regjeringens Forsorg, indtage et høit og hæderligt Standpunkt, og af hvilke Flere beklæde Embeder og Tillidsposter, hvortil de ere kaldede saavel ved Regjeringens som ved Medborgeres Valg. Alene dette Citat characteriserer hele Afhandlingen. Man skulde ikke troe, at der her var Tale om et Troessamfund, hvis Dogmer ere fremsatte i trykte Lærebøger, og som det udtrykkelig er foreskrevet, at det skylder Landets Øvrighed Ærefrygt osv. (see f. Ex. min Lærebog S. 57), ja, for hvem det efter traditionelle Lovbestemmelser ligefrem gjælder: Dina d'malchutah dina (ↄ: Landets Lov er Lov). Dernæst siger Professoren, at jeg har udtalt: „At det ikke maatte negtes Jøderne at sværge som de Christne ved Gud og hans hellige Ord! — „„allermindst naar en geistlig Autoritet af deres Troesbekjendelse erklærer Landets christelige Edsformular for en fuldgyldig Ed, ogsaa for Jøden;““ men Enhver, der kjender de af mig afgivne Erklæringer, vil vide, at jeg aldeles ikke har sagt dette. (See Tillæg A. til Rigsdagstidenden Sp. 1076—77.)

Naar Professor Bornemann yttrer: „Den, som kjender de jødiske Reformbestræbelsers Historie, vil ikke kunne undlade at tænke paa den udmærkede og med Rette høitagtede Mand, David Friedländers Reformforslag, der for at opnaae statsborgerlige Rettigheder endogsaa tilbød, at Jøderne tillige lode sig døbe,“ vil det vistnok for de Fleste være en Gaade, hvorledes han kommer til denne Tankeassociation; paa samme Maade kunde man ogsaa sige, naar der var Tale om en juridisk Act for de Christne: Den, som kjender de christelige Reformbestræbelser, vil ikke kunne undlade at tænke paa Philaletherne i Kiel, paa Ronge, Lysvennerne, Wislicenus, Uhlich o. Fl. Jeg skal imidlertid forsøge paa at løse denne Gaade. Det er jo et gammelt og forslidt Kunstgreb, naar man vil vække Mistanke mod Nogen, da at

udtale: hic niger est, eller at gjøre ham latterlig. Derfor har Professor Bornemann troet, at han strax fra Begyndelsen af burde søge at give mine Bestræbelser i denne Sag Udseende af at være Reformbestræbelser og tillige gjøre dem latterlige ved at henvise til et af D. Friedländer i Aaret 1797 foretaget Skridt. Denne Mand var nemlig en Ultrarationalist af den vulgaireste Classe, ja han beskyldtes endogsaa, paa Grund af nogle af ham udgivne Skrifter (Widerlegung der Lehre von der Schöpfung, Philosophisches Bedenken über die Ewigkeit des Stoffes), for at være Atheist. Af samme Anskuelse som han vare dengang flere Christne, selv Theologer, her i Landet, og da han troede i Provst Teller i Berlin, der efter det Wöllnerske Religionsedict var kommen i Conflict med Regjeringen, at have fundet en Aandsbeslægtet, tilstillede han ham et Sendebrev*), hvori han forelagde ham det Spørgsmaal, hvorledes det kunde gjøres den samvittighedsfulde Jøde muligt, uden at aflægge en hyklerisk Troesbekjendelse, at træde ind i det christne Samfund. Jeg skal nu overlade til enhver Uhildet at afgjøre, hvorvidt hele denne Sag har det Mindste at gjøre med mit Andragende til Regjeringen, og jeg haaber i alt Fald, at

*) Sendschreiben einiger jüdischen Hausväter an den Probst Teller, 1797. Om Daaben forekommer der, saavidt jeg veed, ikke Noget i dette Sendebrev. Derimod hedder det i J. H. Kurtz's Lærebog i Kirkehistorie ved Ad. Enkebølle S. 559: „Wilh. Abr. Teller, Provst i Berlin, erklærede offentlig at ville anerkjende Jøderne, med deres Tro paa Gud, Død (skal vel være Dyd) og Udødelighed, som ægte Christne." — Lignende Bestræbelser have iøvrigt i vor Tid gjort sig gjældende hos de Christne. En Deel af de saakaldte tydsk-katholske Menigheder (Deutsch- eller Christ-Katholiken) optage Jøder, Protestanter etc., uden at de aflægge nogen positiv Troesbekjendelse, saaledes i Hamborg, Manheim, Schneidemühl o. s. v. Der er iøvrigt al Sandsynlighed for, at de „jüdische Hausväter" slet ikke have existeret, og at Friedländer har staaet ene. Senere skal han meget have fortrudt dette Skridt (S. Jost, Gesch. d. Judenthums, Leipzig 1859, 3. D. S. 319—21.)

det ikke er lykkedes Professor Bornemann at faae Nogen til at troe paa, at jeg er en latterlig Reformer.

Naar Professoren blandt Andet siger: „Der maa ikke for den Sværgende kunne være Forskjel imellem Eden for Retten og Eden for Gud og i hans egen Samvittighed,“ bortfalder derved efter hans egen These enhver særegen Form for Eden for Retten, da der ingen Forskjel er mellem „Eden for Gud“ og „Eden i hans egen Samvittighed“. Naar han fremdeles udtaler: „Et Brud paa et edeligt Løfte, f. Ex. en Embedseed, straffes som et Brud paa den overtagne Pligt, ikke som Meeneed. Saadanne edelige Løfter have derfor ogsaa i Almindelighed en anden Form end Vidneeed og Partseed“ — man skulde næsten troe, naar man ikke vidste bedre, at det var en af de meenedersfe schleswig-holsteinische Præster eller Embedsmænd, der her talte — „De ligge ganske udenfor det nærværende Lovudkast,“ betoner han formodentlig det sidste, fordi han veed, at Jøderne siden Frd. af 29. Marts 1814, der gjorde dem til danske Borgere, aldrig have aflagt Borger-, Embeds- eller Faneeed paa anden Maade end med Ordene: „Saasandt hjælpe mig Gud!“ uden at Nogen har gjort Indsigelse derimod. At iøvrigt Eden for Øvrigheden, hvorved man ikke tog noget Hensyn til Frd. af 1843, var irregulair, fremgaaer af Forhandlingerne i Landsthinget, idet Udvalget, foranlediget ved en Skrivelse fra Borgemester Larsen, foreslog en Tilføielse til Lovudkastet desangaaende og Udvalget tager derfor feil, naar det gaaer ud fra, at Frd. af 1843 anvendtes ved Eed for Øvrigheden; i flere Tilfælde, f. Ex. ved Borgermilitaireden, hævedes nemlig kun den høire Haand, idet Vedkommende udtalte: „Saasandt hjælpe mig Gud!“ (See iøvrigt Justitsministerens Udtalelser i Landsthingstidenden Sp. 638.) — Naar Professoren paastaaer, at i Rhinpreussen aflægge Jøderne to Gange Eed, nemlig før Vidneforklaringen den korte, ikke confessionelle Eed, og efter den Eden more judaico, veed jeg ikke, fra hvilken Kilde han har denne Efterretning; jeg kan imidlertid ikke troe Andet, end at han maa have misforstaaet den. Det er ogsaa mærkeligt, at, uagtet han er saa belæst i de

tydske Journaler, lader han til aldeles ikke at vide, at i Holland, Belgien, Frankrig og Amerika sidde Jøder som Dommere i Retten og edfæste som saadanne selv Christne.

Efter at have belyst disse forskjellige Paastande, komme vi nu til de Hovedpuncter, der fornemmelig ere Gjenstand for Professorens Angreb.

Det første Punct er da dette: „Der foreskrives ingen anden symbolsk Handling end Opløftelsen af den høire Haand." Professoren troer „at turde forudsætte, at den Anskuelse, der betragter det Symbolske i Gudsdyrkelse, Sædelighed og Retspraxis, som kun svarende til et lavt Bevidsthedsstandpunct, nutildags ikke er den almindelige." Vi skulle ikke videre indlade os paa denne Paastand, skjøndt den, udtalt saaledes ganske i Almindelighed, neppe holder Stik; men selv om man vilde lade den gjælde med Hensyn til det Symbolske i Gudsdyrkelsen, hvor jo samtlige Omgivelser, Liturgien og de hyppige Paamindelser gjennem det levende Ord om Betydningen deraf, især maa komme i Betragtning, vil man dog have ondt ved at fatte, hvad Professoren forstaaer ved det Symbolske i Sædeligheden, og jeg maa derfor opfordre ham til nærmere at betegne noget Symbol, der haves i Sædeligheden; mig forekommer det, at ethvert Symbol i saa Henseende kun vilde vække lige de modsatte Forestillinger og Billeder. Med Hensyn til det Symbolske i Retspraxis vil neppe Nogen give ham Medhold. Han synes overhovedet at have den underlige Idee, at, siden man har forlagt Edsfæstelsen fra Kirken til Retten, er denne derved bleven en Kirke.

Det vilde imidlertid næsten blive et Sisyphusarbeide, om jeg saaledes vilde Linie for Linie vise det Forkeerte og Feilagtige i Professorens Paastande, og jeg skal derfor indskrænke mig til at imødegaae de af dem, der maae betragtes som de væsentligste med Hensyn til dette Punct. Disse ere da fornemmelig, naar man analyserer det Hele, to. For det Første siger han, at „den jødiske Retspraxis grunder sig ikke blot paa den skriftlige Lov, Pentateuchen, men tillige paa den mundtlige Tra-

dition"*) — hvilket han søger at bevise ved Citater af nyere jødiske Forfattere, ja endog ved tilfældige Udtalelser af den bekjendte Liberale, Dr. Veit i Deputeretkammeret i Berlin (S. 183) — og for det Andet, at, som Følge heraf Spørgsmaalet om Betydningen af „den Edssymbolik, der ikke umiddelbart hviler paa det gamle Testamente, ikke er besvaret dermed, at Eden under enhver Form forpligter, og at ogsaa efter Talmud et høitideligt: ja, ja, eller nei, nei har Eds Kraft; thi denne fuldstændige Afviisning er kun ilde anbragt, saalænge det erkjendes, at Ritualcodexen er gyldig, og at der er Grader i Eed." Dette vil han bevise ved at citere Saalschütz (Mos. Recht. 2, S. 617—20) og en i 1818 afgiven Betænkning af Rabbiner Weyl i Berlin, og kommer derefter til den Conclusion (S. 183), at „skjøndt det tør antages, at en Eed for Retten kræver en symbolsk Handling (?), saa at man ikke vel kan forestille sig en corporlig Eed uden den (?), er der dog dermed ikke sagt, at Ceremonier ikke kunne forandres. Men som en religiøs Handling vil den kun sjeldent modtage Modificationer, og, naar et Religionssamfund har Tro paa hellige Gjenstande og af Gud befalede Symboler, saa ville Forandringer ikke vel kunne bestaae i andet end i et Valg af en anden hellig Gjenstand."

Hvad nu den Paastand angaaer, at den jødiske Retspraxis grunder sig paa den mundtlige**) Tradition, saa har jo Ingen

---

*) Professoren tilføier her: „Dermed paa Talmud og den jødiske Ritualcodex", som om Talmud var andet end selve Traditionen, ved Siden af, at den indeholder de mangfoldigste Gjenstande af den meest forskjelligartede Beskaffenhed, og Ritualcodexen andet end et kort Udtog af de af Talmud udledede Bestemmelser, der for de her levende Jøder ikke længere have practisk Betydning, hvad Retssager angaaer, idet Talmud selv foreskriver, at Jøder i saa Henseende skulle rette sig efter Landets Love.

**) Mundtlig Tradition er ogsaa et galt Udtryk, thi Tradition betyder i og for sig den mundtlige Lære, der er samlet i Mischnah, og hvad der senere traditionelt har udviklet sig.

bestridt dette, kun at det fastholdes, at der ikke længere her gives nogen jødisk Retspraxis. Istedetfor saa langt borte fra at hente Beviser for sin Paastand, hvilken vi endog ville give et større Omfang ved at sige, at Jødernes hele religiøse, rituelle og synagogale Liv hviler paa Tradition, havde han kun behøvet at opslaae i min Lærebog, S. 34—35*), hvor han vilde have fundet ganske det samme udtalt. Med Hensyn til den anden Paastand maa jeg rigtignok tilstaae, at jeg havde ventet, at Professoren var fremkommen med authentiske Beviser fra selve Talmud, at han havde citeret og fortolket disse, og ikke ladet sig nøie med at henvise til Kilder, der ikke engang kunne kaldes secundaire; thi den, der ikke er istand til at gaae til selve Kilden, er uberettiget til at drøfte Spørgsmaal som de foreliggende, og det er ligefrem en Anmasselse af ham, naar han desuagtet drister sig til at afgive en Erklæring om dem. Hvad vilde vel en Dommer sige, hvis En, der aldrig havde studeret Lovkyndighed, vilde paaberaabe sig enkelte Steder af Justinians Lovbog eller Pandecterne, der vare citerede hos Savigny, naar det viste sig, at han hverken historisk eller rationalistisk formaaede at opfatte en eneste Sætning deraf, ikke at tale om, at han ikke forstod Grundtexten, eller hvis Nogen, der ikke var virkelig lovkyndig, gav sig til at citere Kolderup-Rosenvinges Retshistorie? Og gjør Professor Bornemann ikke her noget Lignende? Thi at han forstaaer et eneste Ord af Talmud, maa jeg virkelig betvivle, hvad der da heller ikke er saa forunderligt; thi kun den, der i en længere Aarrække vedvarende har beskjeftiget sig med Studiet af Talmud, kan det lykkes saaledes at trænge ind i den, at han kan forstaae den paa den rette Maade. Han vil, forinden han naaer saavidt, have mange og store Vanskeligheder at overvinde. Blot til nogenlunde at kunne læse og forstaae den ganske i Almindelighed, samt til at blive fortrolig med de terminologiske Udtryk, vil der kræves en ikke ringe Tid; det er ogsaa nødvendigt at kunne en heel Deel

*) See ogsaa den af mig udgivne „Die Lehre der Israelitischen Religion, Mainz 1825."

af den udenad og at have en vis Combinations-Evne, da man ellers ikke vil være istand til at sammenholde de forskjellige Udtalelser, der staae i nær Forbindelse med hinanden, hvor forskjelligartede de end ere, og som findes spredte rundt om paa Steder, hvor man mindst vilde søge dem. Hvor der saaledes discuteres Bestemmelser, der vedkomme Ægteskabet, finder man, at man ved at give dem Anvendelse paa Sabbathen, opstiller Regler, der gjælde denne, og omvendt. For rigtigt at forstaae Talmud, maa man ogsaa virkelig troe paa Traditionen og være overbeviist om, at de Mænd, ved hvem den er bleven til, ikke, som de saa ofte fremstilles af dem, der aldrig have givet sig af med talmudiske Studier, vare uvidende og ukyndige Mennesker. Men hertil kommer, at man kan i mange Aar have studeret Talmud, ja, man kan endog i en vis Forstand kaldes en dygtig Talmudist, og endda ikke være istand til med Klarhed at opfatte Meget af det, den indeholder; dette lader sig kun gjøre, naar man med sine talmudiske Kundskaber forbinder andre videnskabelige Studier, navnlig i Historie, Philologi og tildeels Philosophi*) Selv de ældste og bedste Commentarer have

---

*) Saml. Vajickra, Rabbah 1, 15. Aboth 2, 2. Jeg kan ikke undlade ved denne Leilighed at anføre et Exempel paa, hvorledes selv navnkundige Theologer have taget feil ved at læse et Ord i Abarbanel's Commentar til 4. Mosebog 19. urigtigt. I Umbreits theologiske Studien und Kritiken 1846. H. 3. S. 677—78 bemærker Joh. H. Kurtz über die symbolische Dignität des Num. 19. verordneten Ritus: M. Baumgarten's (den desværre ogsaa i Danm. bekjendte) Erklärung der rothen Kuh (theol. Commentar, zum Pentateuch S. 334): „Die Forderung daß es eine Kuh sein müsse, beruht wohl darauf, dass Israel hier in seinem tiefsten Verderben als das verführte und hingegebene Weib gefaßt wird u. s. w." ist ihrer Basis nach dieselbe Deutung, die Bähr schon aus Abarbarnel mitgetheilt hat שהפרה תהי' משל צבור = vacca est symbolum concionis. — So auch von Gerlach in seiner erklärten Bibel I, 526. Alle, og vist Mange efter dem, have saaledes læst מָשָׁל = Maschal, en Lignelse, eller, hvad det latinske Ord betyder, et Symbol. Men Enhver, som kun har det mindste Kjendskab til den rabbinske

stundom opfattet en og anden Sætning i Talmud paa en feilagtig Maade, fordi de alene have havt deres egen Tids Forhold og Begreber for Øie, og ikke have taget Hensyn til den Tids Forhold og Anskuelser, der have fremkaldt den paagjældende Udtalelse, endnu mindre have kjendt, hvad der har rørt og gjort sig gjældende hos de Folkeslag, imellem hvilke Jøderne til den Tid levede. For at overbevise Læseren om Rigtigheden heraf, og for om muligt at forebygge lignende frugtesløse Forsøg paa at seile i det store talmudiske Hav, skal jeg her meddele en Oversættelse af det eneste Sted i Talmud, hvor Edsaflæggelsen omtales, uden at det videre berøres i de 12 voluminieuse Folianter, hvoraf Talmud bestaaer, hvorofte det end skulde synes, at der kunde være Anledning dertil (f. Ex. Joma 18), saameget mere som endog ganske ubetydelige Skikke og Vedtægter oftere deri gjentages. Stedet, der findes i Schebuoth 38 b, og kun bestaaer af 9 Linier, lyder i Oversættelse ordret saaledes:

„Hvorledes lader man ham sværge? Rabbi Jehudah har sagt: Rab har sagt: Man lader ham sværge med den Eed, der staaer skreven i Thorahen (1. Moseb. 24, 3.): Jeg vil lade dig sværge ved Herren, Himlens Gud. Da sagde Rabbina til Rab Aschi: Efter hvem? (nemlig har Rab sagt det). Efter Rab Chaninah ben Idi, der har sagt, man behøver Guds Navn. Da sagde han, jeg kan ogsaa sige efter Rabbanim, der sige ved et Epitheton a), og der udledes deraf, at man maa tage en Gjenstand i Haanden b), og efter Raba; thi Raba har sagt,

Skrivemaade, vil strax erkjende, at, hvis Abarbarnel havde meent dette, vilde han have udtrykt sig ganske anderledes, og at man aldrig kan sige, hvis man vil antyde, at Koen skal være et Sindbillede for Samfundet, Schehaparah thijeh maschal zibbor. Men man behøver ogsaa kun at læse rigtig, nemlig מִשֶּׁל = mischel = fra, Koen skal være fra Menigheden, ɔ: betales af Menighedens Kasse, for at opfatte Abarbanels Mening. Nu er Abarbanel en af de rabbinske Commentatorer, der skriver en letfattelig Stiil, og alligevel have dygtige Theologer taget feil. Hvor langt vanskeligere vil det først være at oversætte Ibn Esras dybfindige, concise Commentar, ikke at tale om selve Talmud.

den Dommer, der lader sværge ved Herren, Himlens Gud c), er, som om han har taget feil i Mischnahs Ord og det gaaer om*), og Rab Papa har sagt, den Dommer, der besværger ved Tephillin, er, som om han har taget feil i Mischnahs Ord, og det gaaer om, og Halacha'en er som Rab og ikke som Rab Papa, Halacha'en er som Rab; thi han har jo ikke taget nogen Gjenstand i Haanden (Nakit chefez b'jadeh), og Halacha'en er ikke som Rab Papa, han har jo dog taget en Gjenstand i Haanden."

Vil nu den, der ikke kjender videre til Talmud, der ikke veed, hvorledes man i det Hele har at gaae tilværks, for deraf at deducere en gjældende, lovlig begrundet Bestemmelse, kunne finde sig tilrette, efter at have læst denne Oversættelse? Hertil kommer, at ovenstaaende Stykke i Talmud aabenbart er corrupt (S. Alfasi), og at enkelte Udtryk, f. Ex. mah nafko minoh, her bruges i en usædvanlig Betydning, der endog kan give den meget øvede Talmudist en Deel at bestille. For imidlertid at komme til bedre at forstaae Meningen deraf, søge vi til Raschi**) der commenterer ovenstaaende med latinske Bogstaver betegnede Punkter saaledes:

a) Jeg kan ogsaa sige ved et Epitheton, og, naar Rab siger: „med den Eed, der findes i Thorahen," sigter han til at tage en Gjenstand i Haanden.

b) At man maa tage en Gjenstand i Haanden, dermed menes enten en Sepher Thora eller Tephilin, fordi Abraham har ladet Eliesar berøre Brith Milah.

c) Den, der lader sværge ved Herren, Himlens Gud, og ikke har ladet den Vedkommende berøre en Gjenstand, maa betragtes som den, der har taget feil af Mischnahs Ord; thi, skjøndt

*) Ordet חוזר kan ikke gjengives ved noget adæquat Udtryk. For rigtigt at forstaaes, maatte det omskrives i en heel Sætning og vilde endda ikke forstaaes, uden Henviisning til et andet Sted i Talmud. Et yderligere Beviis for Rigtigheden af hvad jeg har fremsat om de store Vanskeligheder, Talmudstudiet frembyder.

**) Rabbi Salomo ben Isak, der levede i det 12te Aarhundrede.

der ikke findes Noget derom i selve Mischnah, men Rab, der vel ikke hørte til Tanaim men til Amoraim*), har lært saaledes, er det at betragte, som om det stod i Mischnah ifølge Sanhedrin fol. 6**).

For tydeligere at tydeliggjøre, hvad Meningen er af det ovenfor oversatte Stykke af Talmud, ville vi anføre, hvad Rabbi Ascher, der levede i det 14de Aarhundrede, derom bemærker. Han forklarer da Stedet saaledes: Hvorledes kunde Rabanim sige, at man kunde sværge ved et Epitheton, da der jo staaer i 1. Moseb. 24, 3: jeg vil lade dig sværge ved Gud? og han bemærker da, at de maae alene have holdt sig til det, der gaaer forud: „Læg din Haand", uden at tage videre Hensyn til Versets anden Halvdeel. Det kan, vedbliver han, forklares deraf, at der jo ogsaa i Verset staaer: „Himlens Gud", som er et Epitheton; dog, det Rigtigste er, at Rabbanim i Grunden Intet udlede af dette Vers, men benytte det kun som et løseligt Støttepunct (Asmachta) for den indførte Skik, at indjage den Sværgende Angst, i hvilken Anledning man giver ham en Sepher Thorah eller en anden Gjenstand i Armen, og Retsbetjenten lader ham sværge ved Navnet eller ved et Epitheton. Som Følge heraf er det forklarligt, hvorfor man ikke behøver at berøre nogen Gjenstand (N'kidath chefez) ved Vidne- eller Parts-Eed.

At det nu, trods al den Umage, jeg har gjort mig, for ret klart, tydeligt og forstaaeligt at fremstille, hvad Kildeskrifterne indeholde om denne Sag, alligevel ikke er lykkedes mig at

---

*) Tanaim kaldes de Rabbinere, der fremtræde i Mischnah, efter dem gaves der Halv-Tanaim, og saa kom Amoraim (219—500), hvoraf Rab var en af de Første. Deres Udtalelser nedskreves først i Saburaims Epoche (500), hvad der vel maa lægges Mærke til; thi det er bekjendt, at mangt et Sted i Talmud betragtes kun som Tilsætning af de Sidste.

**) I Sanhedrin fol. 6 findes nemlig en vidtløftig Controvers, om hvad der egentlig skal kaldes toeh bidbar mischnah (at tage feil i mischnah) og hvad toeh b'schikul hadaath (at tage feil i sine rationelle Slutninger).

opnaae dette for Manges Vedkommende, kan jeg meget godt fatte; men dette ligger ganske naturligt deri, at, hvor der, som her, er Tale om at trænge ind i det, der er skrevet halvandet Aartusinder tilbage i Tiden, behøves der mere end copia verborum, og for den, hvem Talmud er en lukket Bog, vil enhver Bestræbelse for at gjøre ham et Sted deri forstaaeligt, være forgjeves, selv om han er Professor og Dr. theol. Saameget vil imidlertid Enhver kunne see deraf, at 1) Mischnah aldeles ikke kjender Noget til Berørelsen af en hellig Gjenstand, ligesom den heller ikke omtaler nogen Formalitet, der skulde iagttages ved Edsaflæggelsen, og at som Følge deraf ingen saadan er virkelig traditionel; 2) at Talmud ikke udleder denne Skik af Skriften, men benytter sig kun af 1. Moseb. 24, 3, som et løseligt Støttepunct*), og 3) at Hensigten med denne ikke traditionelle, men indførte, Skik kun var, at vække Frygt, indjage Angst. Ved en nøiere Grandskning af det citerede Stykke opstaaer imidlertid det Spørgsmaal, hvorfor omtaler Mischnah aldeles ikke denne Sag, hvorfor er der kun en eneste Gang Tale derom i Talmud, og det paa en Maade, der gjør det Hele meget kritisk**). En Amora faaer det Indfald, at henvise til 1. Moseb. 24, 3, medens der i hele den hellige Skrift ikke findes noget Analogt ved de Edshandlinger, der forekomme, men vel Op-

---

*) Det er nemlig en bekjendt talmudisk Sætning, at man ikke kan udlede nogen lovlig Forskrift eller Bestemmelse af hvad der fortælles i 1. Moseb. (Chulin 100.)

**) Jost Gesch. des Judenthums u. s. Sekten. Th. 2. S. 180—81. Man war in der Schule Rab's und noch später über die Eidesformel nicht klar, obwohl der Eid schon im mosaischen Gesetz eine hohe Wichtigkeit hat u. s. w. Til Slutning: Man war sich indeßen der Verschiedenheit der Ansichten bewußt, und da es kein schlichtende Behörde gab, denn nirgend ist von einer Berufung auf den Nasi in Palästina oder den Rasch-Glutha in Babylonien die Rede, so ließ man jeden Spruch, der sich an Lehrer von Ansehen anlehnte, gelten, und jeder ordnete die vorkommenden Fragen nach seinem besten Wissen. Beispiele S. Schebuoth 48.

rækkelsen af den høire Haand, som i 1. Moseb. 14, 22*). Ja, det synes, at det, at lægge Haanden under Hoften, kun er brugt i Patriarchens Familie; thi, hvor Abraham ellers sværger, omtales det aldeles ikke. Hvorledes kan ogsaa i Talmud en Amora, hvis Meningen, som Commentaren siger, virkelig skulde være den, at Abraham havde opfordret Elieser til at berøre det kjødelige Pagtens Tegn, bringe dette i Overeensstemmelse med den talmudiske Anskuelse, at Abraham var en i alle Henseender hellig Mand, da saadant i Talmud strengt forbydes, idet det i Niddah 13, 43 og Sabbath 41 hedder: „jad l'amma tikazez"-qui manum admovet ad membrum genitale, abscindatur manus ejus (quia incitat membrum, ut semen etc.). Langt rigtigere er det med Ibn Esrah at antage, at der, ved at lægge Haanden under Hoften, antydes, at man staaer under den Vedkommendes Herredømme og underkaster sig hans Villie. Herren sidder, og Tjeneren lægger Haanden under hans Hofte; Haanden er maaskee et Billede paa, at jeg underordner mig en Andens Magt.**) Samtlige disse Spørgsmaal lade sig besvare,

---

*) Foruden hvad jeg herom har oplyst i mit Sendebrev til Conferentsraad Madvig S. S. 6 fg. skal jeg endnu tilføie, at, hvor almindelig denne Skik har været, sees af selve Sprogbrugen i det Hebraiske, idet Udtrykket nasa eth jado, „at hæve sin Haand", bruges istedetfor „at sværge", 2. Moseb. 6, 8, 5. Moseb. 14, 30, Ezech. 20, 15 fg. og 44, 12, Neh. 9, 15. Saaledes citerer Gesenius ogsaa Virg. Æneid. XII. 196: Suspiciens coelum, tenditqve ad sidera dextram.

**) Das erste Buch Moses, übersetzt und commentirt von J. R. Tiele, Erlangen 1836, S. 381 Cap. 14. V. 22. „Man sieht aus dieser Stelle, daß das Aufheben der Hand ein uralter Gestus beim Eide ist. Indem Abram dies sprach, hob er die Hand wirklich empor." — Side 573 Cap. 24, V. 2. „Das Legen der Hand unter die Hüfte war, wie aus dem Zusammenhang deutlich erhellet, ein Gestus des Schwörens. Es kommt aber dieser Gestus sonst nirgends vor, als allein in der patriarchalischen Familie, hier an unserer Stelle und unten Cap. 57, 29, wo Jacob seinen Sohn Joseph schwören läßt, daß er ihn neben Abraham und Isak begraben will.

saasnart man kun tager en eneste Omstændighed i Betragtning, den nemlig, at det at tage en hellig Gjenstand i Haanden ikke er af jødisk Oprindelse, men derimod udenfra kommen ind i Jødedommen. Ligesom nemlig Jødernes Retslære upaatvivlelig har indvirket paa Grækerne og Romerne, saaledes have disse netop i denne Henseende ogsaa indvirket paa Jøderne, og det navnlig paa en Tid, hvor de Skikke, der saaledes i Almindelighed brugtes, ogsaa maatte ytre deres Virkning paa det enkelte Samfund. Det er jo ogsaa klart, at en Retscodex aldrig kan betragtes som afsluttet; der foregaaer saamange Forandringer, der nødvendigen maae fremkalde en heel Omvæltning i alle Retsforhold, Retsbegreber og Retspraxis, og hvortil der i alle disse Forhold maa tages Hensyn. En hvilkensomhelst ældre Retscodex kan saaledes ikke indeholde Noget om Blocade eller Telegrapher, og Bestemmelser derom kunne derfor ogsaa først findes i den senere Tids Lovbøger. Paa denne Maade har Jødernes Retscodex ogsaa, lige mod Skriften, maattet optage Hypothekret, Prosbol ꝛc. ligesom den i det Hele har maattet rette sig efter fremmede Institutioner*). Dette gjælder saameget meer om den

---

Außer an diesen beiden Stellen ist weder in der heiligen Schrift, noch bei Profanscribenten die geringste Spur von einem solchen Ritus. Es scheint daher derselbe der patriarchalischen Familie eigenthümlich gewesen zu sein; und auch in der patriarchalischen Familie wurde dieser Ritus nur gebraucht, wenn sie unter sich war (auch die Knechte gehören zur Familie im weiteren Sinne); wo sie dagegen mit Fremden zu thun hatten, da bedienten sie sich anderer Ritus des Eides z. B. des Aufhebens der Hände Cap. 14, 22, des Opferns Cap. 21. 27. u. dgl. Ueber die Bedeutung dieses so ganz eigenthümlichen Gestus nun weiss man eigentlich nichts, man hat nur Vermuthungen, und deren dann freilich eine ziemliche Zahl. Denn je weniger man von einer Sache versteht, desto mehr läßt sig bekanntlich darüber sagen. Ich gestehe indeß lieber aufrichtig, daß mir die diesem Gestus zum Grunde liegende Idee gänzlich unbekannt ist."

*) Jost Gesch. der Israeliten, Berlin 1824, 4. Th. S. 114. Viele dem Mosaismus fremde Rechtsbegriffe trugen sie mit sich herum ꝛc. og S. 239, bei den Sachen unterscheiden die Juden im Recht im-

Tid da Rab og Samuel, i det tredie Aarhundrede, levede og virkede, idet de opstillede den Grundsætning: Dina d'malchutah dinah (S. Gittin 10, Baba Kama 113, Baba bathra 54, Nedarim 28): Landets Lov er Lov, hvoraf altsaa fulgte, at Statens Love, ligeoverfor den jødiske Retslov, selv i Collisionstilfælde, maatte have fuld Sanction, at den jødiske Retslov i specielle Tilfælde maatte underordne sig den almindelige Grundsætning: „Statsloven er Lov", og at tillige en jødisk Dommer, selv naar begge Parter vare Jøder, maatte i civile Sager rette sig efter Landets Love, hvorved saavel persisk som græsk og romersk Retspraxis vandt Indgang. Kommer nu hertil, at der var Tale om en Befolkning, der, smittet af de Landes Beboere, blandt hvilke den levede, var lax i Sæder (Jebamoth 52, Kiduschin 12), uden Kundskab om den jødisk-rituelle Lov (Chulin 110) og tillige overtroisk (Sanhedrin 47. Berachot 55. 56.), hvad var da naturligere, end at man i Retspraxis tyede til visse Former, der vare indførte hos andre Folkeslag, hvis Civillove man jo havde anerkjendt som forpligtende, og som efter hiin Tids Begreber tillagdes en Ærefrygt vækkende, Angst indjagende Kraft, og at man gjorde disse Formaliteter plausible ved at søge et, om end nok saa svagt Tilknytningspunkt i Thorahen? Nu er det aabenbart, at før henved det 4. Aarhundrede kjendte man i den jødiske Retspraxis aldeles Intet til nogen Formalitet ved Edsfæstelsen*), og det er en Skik der fra Græ-

---

mobiles und mobiles &c. Das römische fructus übersetzen die Rabb. in פירות. Fremdeles anfører Jost af den romerske Ret res communis, res nullius, res delicta, occupatio, usucapio, traditio, servitus o. s. v., for hvilke der gives adæqvate hebraiske eller aramæiske Udtryk, og slutter: die römische Terminologie suchten sie ins Hebräische zu pflanzen oder aufs Hebräische zu impfen, und so entstand das Wortgemisch von Ausdrücken. See ogsaa Dr. M. Mielziner: „Die Verhältnisse der Sklaven bei den alten Hebräern. Kopenh. 1859, S. 55, 59 og 66.

*) I det ovenfor oversatte talmudiske Sted, hedder det først Rab Jehuda (4. Aarh.) siger, Rab har sagt, imedens man hos Christne allerede i det 3. Aarhundrede har indført Berørelsen af en hellig Gjenstand.

kerne og Romerne er kommen ind deri. Rigtigheden heraf vilde klart fremgaae af Lassaulx: über den Eid bei den Griechen, Würzburg 1844, og Sammes Afhandling über den Eid bei den Römern, Würzburg 1844, men da jeg forgjeves har søgt dem i de herværende Bibliotheker, maa jeg henvise til et i Zeitung d. Judenth. 1862 S. 221—24 optaget Udtog af en i Speyer hos Lange udkommet Brochure: Die Rechtsirrthümer des Judeneides, i hvilken Forfatteren først udvikler, at Edens Historie hænger uadskillelig sammen med Folkenes Culturhistorie, men Jødeedens Historie tillige med Jødernes Martyrhistorie, hvorefter han i 8 Kapitler fremstiller de talløse Steder i Skriften, der lære Edens Hellighed, Sanddruhedspligten og al Løgns Forkastelighed og Banlysning. „Mit welchem theologischen Recht — udbryder han — hält man den Eid: „ich schwöre bei Gott" oder: ich schwöre, so wahr mir Gott helfe, mit zu Gott erhobener Hand, nicht für more judaico? Derefter hedder det i Kap. 9.:

„Der Eid im Tempel, unter besonderen Gebräuchen, unter „Berührung heiliger Sachen" ist keine jüdische Sitte, liegt nicht im Geiste der mosaischen Religion, welche nichts Anbetungswürdiges kennt als den Einigen, ewigen Gott, den Herrn des Himmels und der Erde. Bei den Griechen ist es Sitte gewesen, unter Ceremonien und unter Berührung heiliger Gegenstände zu schwören, und diese heidnische Sitte, welche sich nach dem unverdächtigen Zeugnisse des verewigten Prof. Lassaulx in dem 4. Jahrhunderte bei den Christen eingeschlichen hatte, wurde von dem Mittelalter den Juden aufgedrungen. In der klassischen Abhandlung des berühmten Gelehrten „über den Eid der Griechen"*) wo wir alle Formen griechischer Eide von den ältesten Zeiten an kennen lernen, lesen wir unter Anderem: „überhaupt war Berührung des Al-

---

*) Det synes, at Forfatteren heller ikke har seet denne Lærdes Afhandling: „über den Eid bei der Römern", som vist har meget interessante Notitser med Hensyn til vor Gjenstand.

tars und des Heiligen, bei dem man schwur, in feierlichen Eiden allgemeine Sitte der Griechen; der seit dem 4. Jahrhundert in der christlichen Kirche nachweisbare Gebrauch, beim Schwören die Hand auf die Bibel zu legen oder den heiligen Tisch zu berühren, scheint sich, wie unzählige andere, unmittelbar an die **heidnische** Sitte anzuknüpfen".

„Nicht uninteressant sind in dieser Beziehung die von Justinian vorgeschriebenen christlichen Eide.*) Der Ehegatteneid in Novelle 74 Kap. 5, mußte „divinis tactis evangeliis", „unter Berührung der göttlichen Evangelien", geleistet werden. Ebenso mußten die Litiganten in Novelle 124 Kap. 1, „tangentes sancta Evangelia", „indem sie die heiligen Evangelien berührten", schwören. Voll von Anrufungen und Beschwö-

*) For Curiositetens Skyld skal jeg her citere, hvorledes man, ganske i modsat Retning af det Ovenstaaende, har villet udlede disse Formaliteter ved de Christnes Ed af Jødernes Edsfæstelse.

Gundlingiana Halle 1716 4. Stück, der først behandler, hvorfor Geistlige formeentes at aflægge Ed og fritoges derfor, angiver som Grund herfor, hvad Plutarch Problem c. 43 anfører. Derefter behandles det Spørgsmaal: „Warum die Geistlichen die Finger an die Brust legen, und die Weiber ein Gleiches thun?" I § 8 hedder det „Gleichwie die Juden ihr Gesetzbuch, wenn sie schwuren, in der Hand zu halten pflegten, also legten die Christen dabei die Finger auf die Evangelien, welche bei ihnen einen besonderen Vorzug hatten und welchen sie die Heiligkeit und eine göttliche Kraft beilegten. (Dette er afskaffet, fiat applicatio.) Die Weiber hingen auch wohl das Evangelienbuch mit Schnüren an den Hals und ließen es über die linke Brust herunterfallen? Diese Gewohnheit schreibt sich aus dem Judenthum her (?). Unter den Juden durften die Weiber weder das Gesetz lehren noch lernen. Wenn nun die jüdischen Weiber einen Eid ablegten, so durften sie auch das Gesetzbuch nicht in der Hand halten und nicht berühren (?). Und daher glaubten die Christen, daß auch ihre Weiber bei dem Eidschwure das Evangelienbuch nicht berühren dürften. Daher war eine andre Erfindung nöthig. Die christlichen Weiber hingen das Evangelium an den Hals und trugen es auf der Brust. Es ist also nicht zu verwundern, daß die Weiber bei dem Schwure die Finger an die Brust

rungen ist der Beamteneid*) in Novelle 8 Tit. 3, der, die heiligen Evangelien in der Hand, geschworen ward, und mit den Worten schließt: si vero non haec omnia ita servavero:

legten, wo sie das Evangelium nicht nur innerlich sondern auch zuweilen außen hatten." (Og denne vistnok symbolske Skik har man afskaffet, uden at Prof. Bornemann har gjort Indsigelse derimod!) Grunden til, at de Geistlige, uagtet de ogsaa bare Evangeliet om Halsen, kun ved Edsfæstelsen lagde Fingrene paa Brystet, erklærer Gundling, kan hentes hos Chrysostomus, „weil nämlich die Geistlichen das Evangelium im Herzen haben". Homil. 19. ad pop. Opus imperfect. in Mathaeum serm. 43. Med Hensyn til Eden hos Romerne er Virg. Æneis XII. 201: tango aras medi-osqve ignes et numina testor, ikke uden Interesse.

At hos de Christne Ordene „og hans hellige Ord" oprindelig hidrøre fra Berørelsen af Evangeliet, hvilket allerede forekommer før Justinian i Novellerne, kan læses hos K. F. Eichhorn: Grundsätze des Kirchenrechts, Göttingen 1833, Bd. II. S. 541—42, hvor det hedder:

„Die christliche Lehre setzt das Wesen des Eides in die Anrufung Gottes, unter Verwerfung jeder anderer Betheurung. Die Formel in welcher jener ausgedrückt wurde, war ursprünglich ganz willkührlich und immer sehr einfach. (Jeg maa her tilføie, ganske saaledes var det ogsaa oprindelig i Jodedommen.) Späterhin wurde für feierlich gehalten, darin des Sohnes, des heiligen Geistes, der Mutter Gottes, der Engel und Heiligen zu gedenken, besonders aber bei dem Aussprechen des Eides das Evangelienbuch zu berühren. (Nov. 8. in adpend. Juro ego per Deum omnipotentem, et filium ejus &c. et per quatuor evangelia quæ in manibus meis teneo, et per sanctos Archangelos Michaelem et Gabrielem &c.) Statt der Berührung des Evangelienbuches wurde im Mittelalter noch gewöhnlicher, die Eidesformel unter Berührung von Reliquien auszusprechen, welches ein Eid „bei den Heiligen" genannt wurde. Von diesen Formen hieß ein solcher Eid ein körperlicher. (Goldne Bulle Cap. 2 § 2.) Da sie aber nicht zum Wesen des Eides gehörten, wurde der körperliche oder feierliche Eid, von dem minder feierlichen Eide unterschieden. (Her have vi altsaa Gradationer og saa hedder det videre:) Alle im Gerichte zu leistenden Eide waren feierliche ꝛc."

*) Dette modsiger altsaa Professor Bornemanns Udtalelse, at det ikke skulde være saa brodefuldt at bryde Embedseden.

recipiam hic et in futuro saeculo in terribili judicio magni Domini Dei et salvatoris nostri I. C. et habeam partem cum Juda et lepra Chiezi et tremore Cain insuper et panis quæ lege corum pietatis continentur ero subjectus &c. og han slutter dette Kapitel med den Bemærkning: „Gottes Anrufung bindet den Juden wie den Christen: quod amplius est a malo est etsi non a malo jurantis a malo est non credentis So lehrt die christliche Kirche selbst (Decret. causa 22 qu. 1. c. 12)."

Af alt dette vil det saaledes sees, at det, at berøre en hellig Gjenstand ved Eden, ikke har Noget for sig i den jødiske Retslov, og at man kun, efter den hos Grækerne og Romerne (Perserne) gjældende Retspraxis, indførte noget Nyt, som efter den daværende Tidsaand ansaaes for at skræmme den Sværgende, hvortil man følte sig saameget mere foranlediget, som netop samtidig dermed den tidligere til tre Tilfælde indskrænkede og meget sjeldent anvendte Ed for Retten udvidedes og nu hyppigere forekom, og man saaledes frygtede for, at Samvittigheden derved let vilde slappes. Med Paaberaabelse af 1. Moseb. 24, 3 har man kun til Hensigt at vise, at noget Lignende, at man nemlig berørte Noget, ogsaa engang findes omtalt i Skriften; Citatet vil ingenlunde forklare hiint Bibelsted derhen, at det var Pagtens Tegn man berørte, men kun deri søge et løseligt Støttepunkt for, at hos Abraham fandt en Berøring Sted. Herefter er det forstaaeligt, hvorfor Mischnah ikke omtaler nogensomhelst Formalitet ved Eden, hvorfor der i Talmud ikke oftere findes Noget derom, hvorfor man ikke ved enhver Edsaflæggelse brugte denne Formalitet, der dog, saafremt det var en religiøs Forskrift, ikke maatte kjende nogen Undtagelse; det var, som sagt, ikke andet end en Concession til Tidsaanden, hvormed man formente virkeligen at kunne indgyde Frygt.*)

*) Efter jødisk Ret, kan den, om hvem det kan bevidnes, at han i det sædvanlige Liv, (altsaa ikke for Retten og uden al Formularitet) har brudt en aflagt Ed, aldrig være Thingsvidne; det kan aldrig

Naar nu det, der saaledes er opstaaet for fjorten Hundrede Aar tilbage, aldeles ikke staaer i Sammenhæng med Religionen, aldeles ikke mere fremkalder den oprindelig dermed tilsigtede Hensigt, (det vilde jo dog være en taabelig Amme, der vilde ængste Børnene med Skorsteensfeieren, naar disse for længe siden ikke mere vare bange for ham), men tvertimod kun irriterer mangen En, og let kan fremkalde reservationes mentales, ved enten at svække Edens Hellighed i og for sig, som om den var afhængig af Formen, og ikke enhver edelig Bevidnelse eller Udsagn var ubrødelig, eller ved paa en skjult Maade at benytte Formen til Skalkeskjul, ved mindre nøiagtig at følge den foreskrevne Formalitet og berolige sin Samvittighed med, at, da man ikke havde iagttaget Formaliteten*), var det ingen rigtig Ed — maa da ikke netop hver den, der vil virke for Sandhed og Ret, og for at den Alretfærdiges Navn helliges i Verden, og ikke bruges til Løgn, stræbe derhen til, at fjerne alle Biting fra den simple Edsfæstelse? — De faa Ord, hvormed f. Ex. Franskmændene sværge: je le jure, have en langt virksommere Kraft end alle mulige Formaliteter. Kommer nu hertil, at man allerede for fire Aarhundreder siden i flere Lande har havt en

---

tillades ham at aflægge Ed for Retten, naar det ikke tilstrækkelig godtgjøres, at han ganske har forandret sig. Fremgaaer ikke deraf, at enhver edelig Forsikkring paa **ubetinget** Maade binder Israeliten? Ligesaalidt kan en Spiller af Profession, en Aagerkarl, eller En, der afretter Duer til Væddemaal (i vore Dage vilde dette altsaa gjælde Heste-Væddeløb) tillades at aflægge Ed.

*) „Det er jo bekjendt, hvorledes en Bonde, med, som **han** meente, frelst Samvittighed aflagde en falsk Ed, idet han holdt den ene af de tre Fingre, han skulde række frem, boiet. Vi have hørt Exempel paa — sige 16 christne Præster i et Andragende (Roesk. Stændertid. 1842 S. 918) — at der gjøres Forskjel paa, om Edsformularen oplæses af den **større** Lovbog eller af den **mindre** Haandudgave, i hvilket Tilfælde Eden ansees for mindre forbindende, som ogsaa, at den Sværgende har gjort stor Forskjel paa, **for hvilken** Herredsfoged han skal aflægge Ed", anfører jeg i mit Andragende til Cultus-Ministeriet af 8. Juni 1860.

ganske simpel Edsfæstelsesmaade for Jøderne uden al Formalitet (S. Ludwig Gilhausen in arbore judiciaria p. 6. c. 6 n. 12; fremdeles et Decret af Keiser Carl V., betræffende de jødiske Privilegiers Confirmation af 12. Aug. 1530, hvori kun foreskrives: Als mir Gott helfe bei der Ehe, die Gott gab auf Sinai), at flere Stater i henved hundrede Aar kun have havt den almindelige Edsfæstelsesmaade, og at man nutildags har den i næsten alle tydske Stater (høist 2 eller 3 undtagne; i Preussen, som jeg senere skal komme tilbage til, er Sagen ikke de facto, men dog de jure gaaet igjennem), skulde man synes, at dette maatte være tilstrækkeligt til at overbevise Enhver om, at Ceremonier aldeles ikke ere nødvendige ved Edsfæstelsen.

Men, spørger Professor Bornemann, hvorledes kunde jeg da i 1842 gaae ind derpaa og horribile dictu allerede 6 Aar derefter begjere nye Forandringer? Jeg troer bedst at kunne besvare dette Spørgsmaal ved ordret at citere Indledningen af mit Andragende:

„Undertegnede N. N. tager sig herved den Frihed at henlede det høie Ministeriums naadigste Opmærksomhed paa en Gjenstand, der ifølge den nyere Statsorganisation især turde gjøre Krav paa at underkastes en Forandring i Lovgivningen.

„Ifølge Anordning 10. Mai 1843 § 2—3 er det befalet, at en jødisk Geistlig, og hvor der ikke er en saadan, en anden oplyst Mand af den mosaiske Tro, skal være tilstede, samt efter § 4 at den Sværgende skal lægge sin høire Haand paa en hebraisk trykt Pentateuch. Allerede, da Anordningen behandledes i den roeskildske Stænderforsamling, og jeg ved Stændertidenden fik Kundskab derom, gjorde jeg Indsigelse imod § 2 & 3; men den endelige Forhandling desangaaende foretoges samme Dag, som det Nr. af Stændertidenden, der indeholdt de foreløbige Forhandlinger, udkom*), saaat jeg ikke var istand til at indsende mine yderligere Bemærkninger og ikke heller fik Leilighed til,

*) Hr. Conferentsraad Algreen-Ussing, hvem jeg strax tilskrev, vil kunne bevidne det.

forinden Loven emanerede, at kunne yttre mig udførligere desangaaende. Desforuden var Forordn. 15. Septbr. 1747 saa trykkende etc., at enhver Modification maatte være tilfredsstillende etc." *)

Dog man nøies ikke med, at foreholde mig Uoverensstemmelse i mine Udtalelser, imellem hvilke der ligger 6 Aar, nei, man viser endogsaa hen til en Afhandling i Weisses Archiv, hvor jeg har omtalt hiin Skik at berøre en hellig Gjenstand, en Afhandling, som jeg har skrevet for 36 Aar siden. Hvis der nu virkelig var Uoverensstemmelse imellem det deri Fremførte og det nu Fremsatte, saa vilde det kun bevise, at jeg ikke har standset mine Studier, efterat have tilbagelagt et Par Aar i Embedscarrieren (1826 fik jeg Kaldet som Overrabbiner i Gießen), men at jeg derimod ved fortsatte Studier har søgt at komme til en klarere Erkjendelse med Hensyn til denne Gjenstand, og at min næsten 40-aarige Erfaring (allerede i mine Studenter-Aar (1818) fungerede jeg som Rabbiner-Substitut ved Edsfæstelsen ved Domstolene i Würzburg) har maattet bringe mig til Erkjendelse af det Rigtigere i at forkaste al Formalitet. Enhver, der nøie læser hin Afhandling, i hvilken jeg kun gav et kort Omrids, og lovede senere, naar jeg fik Otium dertil, at belyse Gjenstanden fra flere

*) Det er mærkværdigt, at Prof. B. absolut vil tvinge Jøderne, der for længe siden ikke mere have nogen Jurisdiction heri Landet, for hvem Dommeren er en hellig Person, til at holde fast ved Noget, der har tabt al Betydning for dem, medens han aldeles ikke husker, at Katholikerne, der i det mindste i Kirkestaten have Jurisdiction, som, hvor de kunne, overalt holde fast ved den canoniske Ret, og endog nutildags ikke blot i Rom, men selv i nogle protestantiske Stater, sværge ved Reliquier, idet Edsformularen lyder: „Saa sandt hjælpe mig Gud, Jomfru Maria og de kjære Hellige!" Hvor der sværges, og „ved hans hellige Ord", forandres dette til og „ved Evangeliet". Vil det nu falde Nogen ind at paastaae, at Katholikerne her i Landet skulle have en anden Edsfæstelsesform end den sædvanlige? Hvor rigtigt sagde ikke v. Vinke i Herrehuset i Berlin: „Ein Eid ist wohl etwas Religiöses, hängt aber nicht mit der Religionsübung sammen."

Sider, vil imidlertid see, at jeg deri kun historisk har anført den ved jødiske Domstole indførte Retspraxis med Nekitath Chefez, men iøvrigt i mine Resultater nærmer mig næsten ganske Justitsministerens Lovforslag, ligesom jo ogsaa Udvalget ytrer, at jeg vel dengang har udtalt mig paa „en noget afvigende, men ikke modsat Maade".

Herefter vil det let erkjendes, hvad Betydning der kan tillægges Prof. Bornemanns Citat af Wehl. Den omhandlede Betænkning er afgiven for 50 Aar siden, forinden Jøderne vare emanciperede i Preussen; deri findes heller ikke andet end en historisk Henviisning til Retspraxis ved jødiske Domstole, og det var ikke forlangt af ham, at han skulde angive, hvilke Forandringer der skulde finde Sted. Vilde han derved have udtalt, at det var paabudet i Religionen, saa maatte han tillige derved have udtalt sig imod Ophævelsen af alle andre bibelske Retslove, f. Ex. Førstefødselsretten, Arvelove ꝛc.

Dog Professoren citerer ogsaa det virkelig classiske Værk af Saalschütz, som om Forfatteren deri gav noget andet end en reen historisk Fremstilling af den fordums gjældende Retspraxis, uden videre at ville undersøge, hvorfra den havde sit Udspring, endnu mindre angive, hvorvidt den har og maa have Betydning for de nuværende Jøder. Men mærkværdigt nok, netop ved Eden gjør han en Undtagelse, idet han siger, hvad Prof. Bornemann klogelig har udeladt, „Die Scheb. 39 an die Hand gegebenen Formulare sind in der Preuss. Gerichtsordnung Thl. 1 Tit. 10 § 330 zur Verwarnung von Israeliten wesentlich in Anwendung gebracht, aber für unsere Zeit nur sehr theilweise noch so ansprechend und wirksam, als sie in jener Zeit sein mußten." *)

---

*) Prof. B. anfører ogsaa Mathematikeren Creuznach, der i Forbigaaende sagt, aldrig har været Præst; men de citerede Steder komme her aldeles ikke i Betragtning; det er ogsaa bekjendt nok, at dette Værk er det daarligste af Alt, hvad der er skrevet af denne min

Have vi hidtil maattet være saa udførlige og sætte vore Læseres Taalmodighed paa Prøve, saa kunne vi fatte os saameget kortere ved

2) Præsten eller en anden oplyst Jødes Nærværelse bortfalder.

Prof. Bornemann henleder Opmærksomheden paa Ny Coll. Tid. 1843 S. 468, hvorefter Præstens Nærværelse ikke er nødvendig for den rigtige Jagttagelse af Formaliteterne, men, da Dommeren er af en anden Troesbekjendelse end den Sværgende, skal Præsten meddele denne den Belærelse, der enten af ham selv eller efter Dommerens Skjøn med Hensyn til Personens og Sagens Beskaffenhed maatte ansees fornøden, og knytter dertil, at religiøse Formaninger ikke kunne finde Indgang uden Fællesskab i Tro. Indseer Professoren da ikke, at det samme maa gjelde andre Confessioner, og at derefter en protestantisk

---

mangeaarige Ven, med hvem jeg siden 1818 har staaet i levende Brevvexling, indtil hans reformatoriske Retning fjernede os fra hinanden, uden dog at formindske vort Venskab, der varede til hans sidste Dag. Her være det mig tilladt at anføre, hvad den berømte Rappoport, Overrabiner i Prag, siger om den jødiske Retscodex. Idet han (Literatur-Blatt des Orients 1840 Nr. 17) efterviser, hvor ukritisk Forfatterne af Lov-Compendierne ere gaaede tilværks ved deres Compilationer, hvorledes de have ladet upaaagtet ethvert Hensyn til Tid, Sted og Forholdene ved en Lovs Oprindelse og Anvendelse, og at en saadan Codex dog ikke kunde have nogen moralsk Forbindelse for Jøderne, vedbliver han saaledes:

„Daß aber der Verf. des Choschen Hamischpath (den jødiske Retscodex) von Gesetzen handelt, die zu seiner Zeit nicht mehr anwendbar waren, rührt von der bekannten Ängstlichkeit aller späteren Rabbiner her, alles im Talmud Vorhandene wieder zu geben und nichts davon auszulassen. Aus dieser Ursache hat Maimon. alle Opferdienste im Tempel rc. systematisch geordnet. Der Verf. des Choschen Hamischpath hat diese zwar, als in unsrer Zeit ganz unüblich, übergangen, indem er aber die talmudische Rechtslehre, welche er zu seiner Zeit noch für anwendbar hielt, ordnen wollte, hat er wieder nichts auslassen wollen, was im Talmud über ihr selbst schon Unanwendbares nur irgendwo vorkommt.

Dommers Formaninger ikke kunne have nogen Betydning for en Katholik, der betragter ham som en fordømt Kjætter? Eller kan, efter de forskjellige Partier, der herske her i Landet, hvor man jo endog nu fordrer, at enkelte Medlemmer i en Menighed skulle være berettigede til at fortrænge Stedets Præst og lade en Anden komme ind i dennes Kirke, for at prædike og holde Communion, Nogen formanes af en Dommer, der staaer paa en ganske anden Troes Grund? Veed Professor Bornemann ikke noget om den Paastand, der tydelig er bleven udtalt, at Børn, der ere døbte af Præster, som man frakjender den rette Tro, maae betragtes som udøbte? Nu er derimod efter Jødernes Religionsbegreber enhver Dommer, af hvad Tro han end er, i det Øieblik han beklæder Domstolen, en hellig Person, Guds sande Stedfortræder, Elohim, som det hebraiske Sprog kalder ham (S. 2. Moseb. 2, 6—10), og i Tillid til Dommerens Sanddruhed og Retfærdighed underkaster han sig dennes Dom; skulde derfor en saadan Mands Formaning ikke have nogen Betydning for ham? I jødiske Skrifter tales om (Chaside umoth haolam) de Fromme eller Hellige blandt alle Folkeslag, endog hedenske; thi Jøden gjør ikke Nogens Moralitet og Retsindighed afhængig af en speciel Tro, og har endog en foreskreven Lovsigelse, som udtales ved Synet af enhver lærd, viis Mand, f. Ex. en for sin Indsigt og Retskaffenhed navnkundig Dommer, der lyder saaledes: „Lovet være Du, o Herre, vor Gud, Verdens Konge, som har tildeelt af Din Viisdom til Mennesket". (S. min Bønnebog S. 402.)

Men lad os engang forudsætte, at hiin feilagtige Anskuelse var rigtig, at det nødvendig maatte være En af samme Tro, vidner da denne Passus i Coll. Tidenden virkelig om, at man rigtig har gjennemtænkt, hvad man der har anordnet? Naar ingen Præst haves, skal en anden oplyst Jøde være tilstede. Hvad forstaaer man nu her ved „oplyst"? Burde Cancelliet ikke have givet en nærmere Definition deraf? Menes der ligefrem En, der har den almindelige borgelige Dannelse, eller En, der kjender sin Religion bedre end Almuen i Reglen gjør

det? Sigtes der til en studeret Mand, eller kun til En, der nyder borgerlig Anseelse, selv om han ikke engang kan læse det Sted, hvorpaa den Sværgende skulde lægge sin Haand? Hvor vil en saadan Mand, for hvem hele denne Procedure er fremmed, kunne give nogen Belærelse? Eller maa det ikke, f. Ex. for en gammeldags Jøde, der opfylder alle Ceremonier, være i høi Grad irriterende, naar en saakaldet oplyst Mand, der aldeles ikke kjender til dem, ja, maaskee endog haaner dem, eller ikke engang troer paa det aabenbarede Ord, skulde overvære Edsfæstelsen? Og ligeledes omvendt, naar en ellers oplyst gammeldags Jøde skulde overvære den Jødes Edsfæstelse, der er ganske det Modsatte af ham? Af den ansatte Dommer, Jøde eller Christen, fordrer han ikke, at han skal leve, som han selv lever; men hos den, der særligt skal tilkaldes, netop for at fungere som Jøde, gjør han Krav derpaa. Saadanne Tilfælde ere virkelig indtrufne. En practiserende Læge, der siden sin Confirmation ikke havde været i nogen Synagoge, og var den eneste Jøde i Byen, er, som han har fortalt mig, saaledes bleven forskreven fra et nærliggende Thingsted, for at overvære en Jødes Edsfæstelse, og han var i ingen ringe Forlegenhed med, hvorledes han skulde bære sig ad, og var ikke langt fra at ville føle den Sværgendes Puls, da denne udstrakte Haanden. Paa et Thingsted lever der en jødisk Kjøbmand, forresten en agtværdig Borger, der ikke kjender det Mindste til Jødedommen, ei engang er bleven confirmeret, da han 1814 var over Alderen, og, det forstaaer sig af sig selv, ikke kjender et eneste hebraisk Bogstav, men han fungerer dog hyppig som oplyst Mand. Et andet Sted har man benyttet en hyper-orthodox Jøde, der ikke kunde skrive sit Navn, ja, var i den Grad uden almindelig Dannelse, at han sandelig hverken kunde belære eller formane. Af slige Exempler kunde jeg anføre flere.

Med Hensyn til 3 om Edsformularen m. v. kan jeg henvise til, hvad der ovenfor er sagt, til mit „Sendebrev til Conferentsraad Madvig", samt til forskjellige Udtalelser ved Sagens Behandling i Landsthinget.

Da hermed Hovedpuncterne ere belyste, kunde jeg egentlig slutte; men der forekommer endnu nogle Yttringer, der ikke skulle staae hen uimodsagte. Professor Bornemann spørger nemlig: „hvorledes den jødiske Præsts Erklæring kan ansees som ubetinget Autoritet for det hele Troessamfund?" Svaret kunde ganske simpelthen være, at den Mand, der af en Menigheds Repræsentanter bringes i Forslag, derefter af Kongen beskikkes til Præst for et anerkjendt Troessamfund, og hvem det i det Kaldsbrev, der ledsager hans Instrux, paalægges, at afgive Betænkninger, medens det ligefrem udtales, at disse skulle finde Anerkjendelse og lægges til Grund ved hvilkensomhelst Bestemmelse, der skal træffes, maa ansees som ubetinget Autoritet, især naar denne Mand opgiver et Præste-Embede, han hidtil har beklædt, og modtager et andet, hvad han dog vist ikke vilde gjøre, naar hans Autoritet skulde drages i Tvivl i den nye Post, han overtager. Skulde der senere opstaae Dissidenter i dette Samfund, maae disse betragtes som et nyt, ikke anerkjendt, Troessamfund, der først har at beviisliggjøre, at det i alle Henseender ved Lære og Liv svarer til de Fordringer, som Staten gjør til Betingelse for at hæve det til at blive et anerkjendt Samfund. Frimenighederne, Methodisterne o. fl. betragtes ikke som anerkjendte Troessamfund, og deres selvgjorte Præsters Attester have derfor ingen Betydning ligeoverfor Borgersamfundet eller Staten. Lad os tænke os, at en Christen-Menighed, f. Ex. i Tunis, vælger Professor Bornemann til sin Præst; Regjeringen, der vil have Garanti for, at det christne Troessamfund, som der er anerkjendt, ikke tager den Første den Bedste, vil imidlertid selv beskikke ham og udsteder ham et Kaldsbrev eller stadfæster ham i det Mindste i denne Stilling. Professor Bornemann modtager Kaldet. Vilde han nu ikke, naar der afæskedes ham Erklæring om Forhold, om hvilke det maatte indrømmes, at han og maaskee han alene havde tilbørlig Kundskab, gjøre Krav paa at blive anseet som ubetinget Autoritet, især naar Præsterne af samme Tro andre Steder i Landet vare ham underordnede, saaat han egentlig maatte betragtes som et Slags

Biskop? Vi kunne imidlertid ogsaa med Facta bevise, at det har juridisk Lovskraft, at den jødiske Præst heri Staden skal ansees som Autoritet, og ovenikjøbet som ubetinget Autoritet. Som ovenfor bemærket findes der ingen jødisk Jurisdiction heri Landet, men der gives dog enkelte Tilfælde, hvor der endnu den Dag idag ved danske Domstole decideres efter jødiske Retslove. Ved testamentariske Dispositioner før 1814, der have erholdt kongelig Stadfæstelse, maae nemlig alle opstaaende Stridigheder afgjøres efter den jødiske Retscodex. Nu er jo Retten ikke istand til, især ved stundom yderst forviklede Forhold, at vide, hvad Retscodexen bestemmer, saameget mindre, som man ikke af de kort sammentrængte, nøgne Ord kan vide, hvad der er Ret, men maa gaae tilbage til Kilden, og ofte gjennemsøge en Masse Responsa (Schaaloth uteschuboth), for at opfatte med Klarhed den omtvistede Sag. Procuratorerne forelægge i saadanne Tilfælde den jødiske Præst Retsspørgsmaalene, som oftest uden at nævne vedkommende Personer, til Besvarelse, og hans Erklæring forelægges derefter Domstolene, der decidere efter den.

Af slige Tilfælde har der været ikke faa i min Embedstid. Ikke saasnart var jeg udnævnt til Præst her i Staden (Octbr. 1828), førend saaledes afdøde Cancelliraad, Procurator Delbanco tilsendte mig et jødisk-tydsk skrevet Testamente, fuldt af hebraiske Ord og terminis, og forelagde mig 5 Retsspørgsmaal til Besvarelse; det var i en Proces imellem de van Essenske Arvinger, i hvilken jeg senere efter min Ankomst hertil maatte afgive endnu flere saadanne Responsa. Lignende bleve mig i Aarenes Løb meget hyppigt affordrede, og jeg vil her kun endnu anføre en Sag, som afdøde Landsoverretsprocurator Kraft førte, hvori han forelagde mig en Deel Retsspørgsmaal, uden at jeg vidste, hvem Parterne vare. Mine Svar vare i Disfavør af Krafts Client; han forelagde mig derfor andre Retsspørgsmaal, ved hvis Besvarelse han formodentlig tænkte at kunne føre mig paa Glatiis, og maaske udfinde en Modsigelse i mine Svar; de forviklede juridiske Spørgsmaal vare opstillede saa skarpsindigt og saaledes satte paa Skruer, at man maatte

være sadbelfast, naar man ikke skulde forløbe sig. Svaret faldt atter ud til Ugunst for hans Client, og, skjøndt Procurator Kraft gjorde sig al Umage, for at rokke de af mig afgivne Erklæringer, da de toges til Indtægt af Modparten — jeg troer Procurator Maag — holdt Rettens Kjendelse sig dog punctlig til det, jeg havde udtalt. Ja, det hændtes engang (jeg husker ikke om det var 1828, 1829 eller 1830), at En fremlagde i Retten en andenstedsfra indhentet Erklæring eller Responsum, men Retten afviste den uden videre, med Bemærkning om, at den herværende jødiske Præst er her i Landet den eneste anerkjendte Autoritet i slige Sager. Gjælder dette nu om Anliggender, der berøre det borgerlige Liv, og hvor det stundom maa beklages, at Lovbestemmelserne kunne gaae den ene Part imod, hvormeget mere maa dette da ikke være Tilfældet, hvor der er Tale om religiøse Skikke.

Med Hensyn hertil fremsætter Professor Bornemann følgende Anke (S. 186): „Man kan ikke engang sige, at der er indhentet Betænkning om Lovudkastet fra Sjællands Biskop eller det theologiske Facultet; thi deres Erklæringer have været ganske foreløbige." Jeg veed ikke, hvorvidt Professorens ærede Colleger ville vedkjende sig denne Slutningssætning; thi jeg har aldrig hørt, at nogen Enkelt, end sige et Collegium, kun har afgivet en foreløbig Erklæring, eller at et Ministerium skulde betragte den som saadan, og atter komme frem med sit Spørgsmaal, især naar der i den afgivne Erklæring er opbudt alt muligt, for at modsætte sig en tilsigtet Lovforandring. Men jeg maa bestride hele denne Fordring, der stilles om, at Bispens og Facultetets Erklæringer skulde have været indhentede; ja, jeg finder det, mildest talt, upassende, at disse Erklæringer fra først af ere blevne indhentede. Naar det theologiske Facultet fremkommer med et Forslag, vedkommende Jøderne, vil jeg kunne forstaae, at man forlanger den jødiske Præsts Erklæring derover, men derimod ikke, at man fordrer Facultetets Erklæring, naar den jødiske Præst foreslaaer noget, der kun gjælder hans Troessamfund. Eller er det maaskee ogsaa Prof. B.'s Mening, at, naar den jødiske Præst

ogsaa i dubiøse Tilfælde til ceremonielt levende Jøder afgiver sin Bestemmelse om, hvad der er koscher eller trefa, skal Bispens eller det theologiske Facultets Erklæring først indhentes besangaaende? Misforholdet vil maaske stille sig klarere for Alles Øine, naar man tænker sig, at en protestantisk Præst i et rent katholsk Land, f. Ex. en protestantisk Præst i Wien, havde at afgive en Erklæring i en protestantisk Kirkesag; hvad vilde vel Protestanterne sige, naar det paastodes, at man i den Anledning maatte høre Erkebispen og det katholsk-theologiske Facultet? Og dog maa vistnok Enhver indrømme, at de langt bedre kunne være inde i den augsburgske Confession og de Skrifter, der behandle denne, end det herværende theologiske Facultet kan være det i Talmud og de rabbiniske Værker.

Men hvilket Ramaskrig vilde der ikke reises, hvis der af en af de christelige Confessioner i Tyrkiet, ligemeget om den Armenianske, Græsk-, Romersk-Katholske, Protestantiske, osv. var reist et Spørgsmaal, den alene vedkommende — lad os f. Ex. antage, at Præsten vilde gaae med Callot i Kirken, lige imod hvad Paulus paalægger (1. Brev til Corinth. 11.) eller at der var Spørgsmaal om, hvorvidt man ved Edsfæstelsen af Kadien skulde sværge „ved Gud", eller „ved Gud og hans hellige Ord", eller „ved Evangeliet", hvorvidt man skulde opække tre Fingre eller den høire Haand — og man, efter at have indhentet vedkommende Præsts Betænkning, vilde paastaae, at man inden Sagens Afgjørelse maatte høre Stormuftien eller det muhamedansk-theologiske Facultet! Eller lad os tænke os, at en Christen i Tyrkiet skulde aflægge en Eed for en tyrkisk Domstol. Nu er det jo bekjendt, at i Tyrkiet møde Alle efter Landets Skik med bedækket Hoved for de tyrkiske Embedsmænd; men troer man, at nogen Christen i hele det tyrkiske Rige vilde tage i Betænkning at aflægge Eden paa denne Maade, eller at han vilde tillægge den mindre Betydning, fordi han ved Gudstjenesten staaer med blottet Hoved? Hvis der nu reistes Spørgsmaal om, hvorvidt en saadan Eed kunde betragtes som fuldgyldig, og den christne Præst i en ham afforlangt Betænkning havde erklæret, at derom kunde der efter hans fulde Overbe-

viisning ikke være mindste Tvivl, vilde da ikke hele Christenheden indigneres, naar man, skjøndt det maatte erkjendes, at vedkommende Præst var en i enhver Henseende retsindig og paalidelig Mand, vilde paastaae, at man ikke kunde fæste Lid til hans Erklæringer, forinden Stormuftien osv. var hørt? I Sandhed, den, der ikke indseer det heri ganske Analoge med det foreliggende Tilfælde, maa tage Fornuften fangen under sin personlige (ikke kirkelige) Tro. Sagen er imidlertid den, at flere Theologer, skjøndt Grundloven allerede har bestaaet i 15 Aar, ikke kunne løsrive sig fra de Begreber, de forbandt*) med „Statskirken", og søge at overføre disse paa Folkekirken, for saaledes at kunne beherske andre Troessamfund.

Jeg skal endnu kun berøre Slutningen af Professor Bornemanns Udtalelser, hvor han ligesom med „en Trumf" forlader Skuepladsen.

Som et Beviis paa Rigtigheden af den af ham fremsatte Paastand om Nødvendigheden af at beholde Eden i den tidligere Form, anfører han en Begivenhed, fra den nyeste Tid,**) som

*) Jeg siger, som de forbandt med; thi heller ikke Navnet „Statskirken" involverer, at andre Troessamfunds kirkelige religiøse Forhold skulle være underkastede deres Bedømmelse, ligesaalidt som efter min uforgribelige Mening ved Navnet „Folkekirke" Kongen ophører at være Summus episcopus, som jeg opfatter dette Ord, nemlig at have Tilsyn med, at intet anerkjendt Troessamfund forstyrrer rem-publicam.

**) I en Note (S. 188) siger Professor B. „Hvor mægtig Sædvanen er, lader sig ikke beregne. For et Par Aar siden læste man i Journalerne (?) om en Betænkning af Overrabineren i Münster, Sutro, hvis Jubilæum feiredes glimrende just paa samme Tid, af følgende Indhold: „das Schnapstrinken beim Gottesdienst sei nicht als Störung desselben, vielmehr als eine Stärkung anzusehen." Vi havde virkelig ondt ved strax at forstaae denne Note, især da det ikke var opgivet, hvilke Journaler, der havde meddeelt denne Beretning. Overrabbiner Sutro er en meget from, eller om man vil en meget streng orthodox Mand, vist 80 Aar gammel, hvis 50-aarige Embedsjubilæum i Sandhed feiredes glimrende; det hedder iblandt andet i Zeit. d. Judenth. 1861, S. 124: „Der

meddeles i Zeit. d. Judenth. for 1861, S. 222. Det maa nu strax bemærkes, at, som det sees af selve Artiklen i dette Blad, er den tagen af et cølnsk, jødekjendtligt Blad, hvilket noksom fremlyser af den hele Fremstilling. I Virkeligheden forholder Sagen sig saaledes: En Jøde i Frankfurt havde en Gjeldsforbring paa en Jøde i Cøln; denne, der ikke vilde betale, fik Handelsretten i Cøln til at bestemme, sandsynligviis fordi han vidste, at det vilde støde paa Vanskeligheder, at Klageren skulde beedige sin Fordrings Rigtighed efter den preussiske Forordnings Bestemmelser om Eedsaflæggelsen, i hvilken Anledning den opfordrede Frankfurter Stadtgericht til at tage ham i Eed. Denne kunde ikke indlade sig paa at opfylde det cølnske Handelskammers Anmodning, da Jøderne i Frankfurt aflægge Eden uden alle andre Formaliteter end dem, der ogsaa komme i Anvendelse ved en Christens Eed,

---

Oberbürgermeister Offenberg und der Bürgermeister Duesberg überbrachten die Glückwünsche der Stadt und ein sehr annerkennendes Schreiben des Magistrats." Ved Festmaaltidet i Schloßgarten udbragte Overborgemesteren Jubilarens Skaal, hvori han omtalte den Agtelse, Oldingen nød i hele Staden. „Seine Majestät der König (v. Preussen) — hedder det i Zeit. d. Judenth. 1861 S. 416 — hat dem Rabb. Sutro in Münster den rothen Adlerorden vierter Classe verliehen". At nu ikke desto mindre, eller maaskee netop derfor, Overrabb. Sutro kan have Fjender baade iblandt Hyper-Orthodoxe og Neologer er tænkeligt. Naar nu en saadan, f. Ex. en Dr. Rasch, har indsendt en Smuds-Artikel imod denne Hædersmand, er det da ret af en Prof. theol., at han uden videre skjenker den Troværdighed, og ikke undseer sig ved at opdiske med den ved Behandlingen af en saa vigtig Sag? Hvo kjender ikke de Løgne, som tydske Journaler have udbredt om vore brave slesvigske Geistlige, som om de vare demoraliserede, havde begaaet Kirkeran o. desl.? For at bevise Vanens Magt, kunde Professoren iøvrigt have fundet Exempler nok i sine nærmeste Kredse; men, som sagt, vi kjende ikke noget til den Erklæring, Sutro skal have afgivet, og forbeholde os derfor, saasnart vi faae noget paalideligt at vide derom, at belyse den nærmere, navnlig under hvilke Forhold og af hvad Grund den er afgiven, hvis den virkelig er afgiven. Det vil iøvrigt neppe mangle paa Analogie i Kirkehistorien.

ved blot at sige: „Ich schwöre, dass — so war mir Gott helfe." Skjøndt det nu ikke retlig kunde fordres, at Klageren skulde edfæstes paa anden Maade, end den, der var gjældende i den Stat, af hvilken han var Borger, tilbød han dog at ville aflægge Eden i Cöln efter den forlangte Form, fordi den retsindige Mand vilde forebygge, at hans Modpart skulde beskylde ham for, at han havde vægret sig ved at aflægge Eden paa den forlangte Maade, fordi hans Fordring var urigtig, og han derfor kun dristede sig til at aflægge Eden efter den Frankfurtske Edsfæstelsesmaade. Ved denne Leilighed har sandsynligviis den Anklagedes, skjøndt der feilagtig siges Klagerens*), Mandatarius, der var en Katholik, yttret: „Daß die der religiösen Form entkleideten Eide der Juden die Bürgschaft der Wahrheit nicht in dem Maaße in sich trügen, wie dies seither der Fall gewesen sey, und daß folgerecht die Gesetzgebung durch die Abschaffung derselben trotz aller Strafandrohung mittelbar dem Meineid Vorschub leiste, zumal die Juden selbst in solche Eide ihrer Glaubensgenossen kein Vertrauen setzten." Dr. Philippson bemærker dertil: „Wir haben obigen Artikel wörtlich wiedergegeben, obschon wir ohne Schaden die „judenfeindlichen" Bemerkungen der „Köln. Zeitung" hätten weglassen können," og anfører derefter, at over 400 Synagoge-Menigheder i Preussen have andraget paa Ophævelsen af de brugelige Edsformer. Han bemærker tillige, at om ogsaa virkelig enkelte Jøder skulde under en Proces have udtalt sig som anført, saa vilde sikkert ogsaa Christne ligeoverfor Christne udtale sig paa lignende Maade der, hvor Eden ogsaa for Christne var omgiven med Ritualier, og ender saaledes: „Wenn im vorliegenden Falle die eine der beiden jüdischen Parteien entweder selbst oder durch ihren Man-

---

*) Naar det lægges Klageren eller dennes Sagfører i Munden, saa er det Nonsens, med mindre denne har sagt, at han derfor aflægger Eden i denne Form, fordi Modstanderen ikke skulde fremkomme med en saa falsk Paastand; men i saa Fald er Sætningen reven ud af sin Sammenhæng.

dator ihre Glaubensgenossen an den Pranger gestellt hat, so überlassen wir sie der Schmach, die verdientermaaßen auf sie selbst fällt." „Men," siger Professor Bornemann, „det er kun Harme og ingen Oplysning, naar han (Philippson) affærdiger Begivenheden med en Trumf." Men, kunde man ikke med langt større Sandhed vende det om og sige, det er kun Harme over, at Justitsministeren og Landsthinget ikke har agtet paa den Erklæring, der med saamegen Styrke fraraadede en Forandring i Jødeeden, der affærdiger Sagen med en saadan Trumf? Thi Dr. Philippson behøver virkelig ikke at harmes over, at en Jøde af lav Tænkemaade og af Vindesyge har yttret sig, som skeet er, saameget mindre, som Forhandlingerne i det preussiske Deputeretkammer, der netop findes 5 Blade foran denne Cöln'ske Artikel (nemlig S. 217), vilde være tilstrækkelig til at beseire den Harme, der muligen kunde være opstaaet hos ham. Mærkværdigt er det iøvrigt, at Professor Bornemann ikke citerer denne Artikel, og da den maa være af Vethdenhed for Enhver, der føler Interesse for denne Sag, skulle vi slutteligen meddele den her. Den lyder saaledes:

„Endlich ist wieder eine Ruin aus den glorreichen Zeiten des Mittelalters zusammen gebrochen. Das Abgeordnetenhaus hat in seiner Sitzung vom 6. April die Regierungsvorlage, welche alle bisherigen Formalitäten bei den Eiden der Juden abschaffen und die Schlußformel auf: „So wahr mir Gott helfe"! beschränken will, mit großer Majorität angenommen. Wenn nun die Sache auch erst noch das Herrenhaus passiren muß, und auf diesem Wege vielleicht noch einmal eine Niederlage erleidet*), so kann doch die Übereinstimmung der Regierung und des Abgeordnetenhauses als ein Sieg angesehen werden, der sicher zum Ziele gelangt wie es bei anderen wichtigeren und eingreifendern Dingen auch schon geschehen. Gegen die Regierungsvorlage sprachen nur der Führer der katholischen Parthei, Reichensperger und der Führer der feudalen

*) Dr. Philippson har altsaa ikke gjort sig nogen Illusion, han kjendte sine Pappenheimere.

Parthei, der Irvingianer Wagner, ihre Niederlage war aber eine totale."

Og læse vi nu, hvad man har indvendt derimod i Herrehuset — Deputeretkamrets Forslag forkastedes der med 74 Stemmer mod 35 — saa ligner, mærkværdigt nok, Alt, hvad der forebragtes, paa et Haar Prof. B.'s Indsigelser: Lovudkastet var saaledes ikke tilstrækkeligt forberedt*); man havde ikke indhentet Betænkning; Adonai var Hovedsagen; man maatte tage Hensyn til Partierne iblandt Jøderne; ja, selv Beskyldningerne imod Justitsministeren manglede ikke. Man høre imidlertid, hvor slaaende Justitsminister von Bernuth (S. 261) tilbageviser alle disse tomme Indsigelser:

„Ich will dem Vorredner nicht in die graue Vorzeit, nicht auf das Feld der eigentlichen Judenfrage folgen, auch nicht das System der jüdischen Obrigkeit von neuem erörtern, sondern mich an die Sache halten. Im Antrag der Commission ist etwas enthalten, was nahe an einen Vorwurf für die Regierung gränzet; man spricht von mangelhafter Vorbereitung, aber mit Unrecht. Wirft man einen Blick auf die Gesetzgebungsperiode, welche der neuesten voranging, so trifft man auf das Rescript von 1747." Ministeren giver nu her en udførlig Fremstilling af, hvorledes man var kommen til et Compromis, og havde som Følge deraf foretaget flere Forandringer i Loven; men, vedbliver han: „Seitdem sind 70—80 Jahre verflossen, die Gesetze von 1812 u. 1847 haben die meisten materiellen Beschränkungen und Ausdrücke des Mißtrauens gegen die Juden beseitigt und die Regierung hat geglaubt diese veränderte Lage sowie zahlreich eingegangenen Petitionen nicht unberücksichtigt zu lassen. Die Zahl der jüdischen Gemeinde in Preußen beträgt 537, und aus mehr als 400**) Gemeinden liegen Petitionen für Abänderung des Eides vor, Petitionen nicht etwa von Ein-

*) Ikke desto mindre trængte man paa Afslutning, da flere Talere for Sagen vare indskrevne.

**) I Commissionens Erklæring staaer 500.

zelnen sondern von den Vorständen 2c. 2c." Overensstemmende hermed sagde den Deputerede Rummel: „Der Vorwurf, daß das Gesetz nicht vorbereitet sei, treffe nicht zu, er weise in dieser Beziehung auf die vielfachen Gutachten jüdischer Theologen hin. Die jüdischen Gemeinde, die selbst die besten Richter in dieser Sache seien, hätten immer und immer die Änderung der bisherigen Eidesnormen beantragt und aus dieser Erwägung sei die Vorlage der Regierung hervorgegangen, die im Besitze hinreichenden Materials zu sein scheint. Die Commission sei anderer Meinung, sie verlange Gutachten christlicher Behörden. Diese, seien sie geistlicher Art, könnten aber doch unmöglich genauere Kenntniß der praktischen Verhältnisse haben; dasselbe gelte auch von den Administrativbehörden. Die Justitsbehörden würden aber jedenfalls nicht die geringsten Bedenken äußern. Es seien von 5/6 der jüdischen Gemeinden im Staate — nicht bloß Reformjuden sondern auch Altgläubigen — nicht in der gewöhnlichen Weise, sondern von den Gemeindevorstehern, die das geistige Leben repräsentirten, Petitionen eingegangen. Er bitte daher um Annahme des Gesetzes."

Læseren vil vist heraf faae det Indtryk, at man for Fremtiden maa betragte den saakaldte Jøde-Ed ogsaa i Preussen, om ikke de facto saa dog de jure som hævet, især naar man veed, at det i de sidste Aar har været et Princip i Herrehuset at forkaste Alt, hvad Deputeretkamret har stemt for. Da nu senere, f. Ex. i Nassau 26. Septbr. 1861, alle Formaliteter ere ophævede, og det der er bestemt: „die Eidesformel für die Juden soll künftig lauten: „so wahr mir Gott helfe!"*) saa er der

*) Da det netop med Hensyn til nogle Yttringer, der ere faldne her ved Behandlingen af Edssagen, maa være af Interesse at erfare, hvad Udvalget i det første Kammer i Nassau udtalte, da den ovenfor citerte Lov forelaae til Behandling, ville vi ordret anføre det her:

„Die Überzeugung, daß besondere Formalitäten für den Judeneid nicht erforderlich seien und daß bei dem jetzigen

ikke mange, selv af Tydsklands Smaastater tilbage, hvor den af Justitsministeren foreslaaede Edsfæstelsesmaade ikke er antagen.

Bildungsstande der Juden sowohl wie der Christen ein gleichmäßiger Eid für beide wünschenswerth sei, was auch in eingezogenen gutachtlichen Berichten unserer Gerichte anerkannt wird, führte schon im Jahre 1849 dahin, in unserem Strafgesetzbuche Art. 138 ein gleiches Strafverfahren und eine gleiche Formel für die Eidesleistungen aller Zeugen, und in Art. 131 aller Geschworenen, ohne Rücksicht des religiösen Bekenntnisses, einzuführen. Die Einführung bei Strafverfahren muß nothwendig schon zur Herstellung der Conformität die Einführung desselben Verfahrens bei der Eidesleistung im Civilprocesverfahren und bei allen übrigen promissorischen Huldigungs — Fahneneiden ff. nach sich ziehen."

Hertil kan endnu bemærkes med Hensyn til den i Würtemberg af begge Kamre antagne Edsformular: „Die Betheurungsformel der Israeliten bei allen Eiden besteht in den unter Aufhebung der rechten Hand zu sprechenden Worten: „Ich schwöre, so wahr mir Gott helfe!" Gestler yttrede blot, at den kun skulde gjelde interimistisk, indtil den paatænkte almindelige Edsformel var bleven indført i Procesordenen.

I det Dieblik jeg læste Correcturen, modtog jeg det jødisk-theologiske Ugeblad Ben Chananjah, Nr. 3 af 20. Januar d. A., hvori der indeholdes en reislig Kjendelse, der anfører en af mig fremhævet Grund som Forsvar for en Forandring ved Eden, nemlig: „Lighed for Loven". I en Sag ved en Domstol i Pfalz androg en af Parterne paa, at en jødisk Rabbiner eller Præst skulde læse Adminitionen for den sværgende Jøde; Cassationsretten udtalte i den Anledning:

„Die wahre und innere Garantie gegen Meineid wurzelt nur in dem Gewissen des Menschen und darf nicht in äußerlichen Ceremonien gesucht werden, welche dem Eide kein größeres Gewicht zu verleihen vermögen. Die äußere Gewährschaft gegen den Meineid wieder liegt im Strafgesetzbuche des Staates. Die hierauf basirenden gesetzlichen Vorschriften für Eidesleistung müssen für alle Bürger des Staates gleich bleiben, und eine Anwendung anderer als gerichtlicher Normen auf die Eidesleistung der Juden, würde eine evidente Verletzung der durch die Verfassungsurkunde gewährleistete Gleichheit der Gesetze und vor dem Gesetze involviren."

Dog jeg troer, dette vil være nok til at imødegaae Prof. B.'s Udtalelser, og mere end nok i en Tid, hvor ganske andre Anliggender tynge paa enhver Dansks Hjerte, paa en Tid, da enhver sand Theolog bør anvende alle sine Gaver til at opflamme Modet, opfordre til Taalmod og Udholdenhed, og ligeledes mangen en Stund i sit Lønkammer bede til den Almægtige, at han vil styrke Alle til at „bie paa hans Hjelp" og snart lade oprinde lyse Dage over Konge, Folk og Fædreland.

Efterskrift.

Hvis det nogensinde er hændet Nogen af mine Læsere, at de, ligesom de vare ifærd med at forsegle et Brev, have maattet tilintetgjøre det, fordi de i samme Øieblik modtoge fra den, til hvem det var stilet, en Skrivelse, der gjorde det nødvendigt at skrive et nyt af et heelt andet Indhold, hvorved altsaa den paa det første anvendte Tid og Umage aldeles var spildt, saa ville de kunne fatte, med hvilken Følelse jeg i sidste Løverdagsnumer af Berlingske Tidende læste Efterretningen om, at Prof. Bornemann havde fuldendt sin anden Artikel i „Evangelisk Ugeskrift" (Nr. 15, for den 1ste April) i Anledning af Lovudkastet angaaende Jødernes Edsfæstelse. Foranstaaende Blade vare da næsten færdige fra Trykkeriets Side; men af Frygt for, at de vare blevne overflødige ved den omhandlede Artikel, lod jeg Arbeidet standse og gik i en frygtelig Spænding, til jeg om Mandagen opnaaede at see den. Efterat have gjennemlæst den, voldte det mig derfor ingen ringe Glæde, at dens Indhold var et saadant, at jeg ikke behøvede at forandre saameget som en Tøddel i mit Arbeide, men at endogsaa Professorens nye Paastande deri vare fuldstændigt imødegaaede og gjendrevne. Jeg kunde derfor meget godt med Taushed have forbigaaet denne nye Artikel; men, for at Professoren ikke skal troe, at han i den er fremkommen med bedre Argumenter end tidligere, skal jeg dog fremsætte et Par Bemærkninger, som maaskee kunne

yttre nogen Indflydelse paa de yderligere Artikler, som man vel endnu kan vente fra Professoren om denne Gjenstand, som han synes ret con amore for Tiden at have gjort til sin Livsopgave.

Ligesom i sin forrige Artikel lægger Prof. Bornemann ogsaa i denne Hovedvægten paa, hvad der synes at være blevet ligesom en fix Idee hos ham, at der her ene og alene er Tale om Reformbestræbelser i Jødedommen. „Denne betydelige Simplificering af den hidtil gjeldende Omgang" (med Edsfæstelsen), siger han saaledes, „er en afgjort Erklæring for det jødiske Reformparti." Hvorledes saa lærd en Mand som Professoren kan falde paa at fremsætte en saa latterlig Paastand, er virkelig ubegribeligt, og Enhver, der har fulgt Forhandlingerne ligefra Forespørgselen i Folkethinget forrige Aar til den sidste Afstemning i Thinget iaar, maa virkelig forbauses over, at Nogen kan tænke paa, at sætte den heromhandlede Forandring af Edsfæstelsen i Forbindelse med Reformbestræbelser i Jødedommen. Kunde jeg gjøre Regning paa, at Prof. Bornemann vilde fæste samme Liid til mit Ord, som de mange Christne have gjort, med hvem jeg i min lange Embedstid er kommen i Berøring, og blandt hvilke jeg allerede fra mine Studenteraar tæller ikke faa sande og hengivne Venner, vilde jeg høitidelig forsikkre ham om, at jeg ved hele denne Sag ikke i mindste Maade har tænkt paa de Reformbestræbelser, hvortil han sigter, og at heller ikke Nogen af dem, der arbeider for disse, her har indvirket paa mig.

Denne hans taabelige Paastand giver ham imidlertid Anledning til at skildre de saakaldte Reformjøder, deres Opgave og Retning, saaledes som det fremstiller sig for hans omfangsrige Viden*). Hvor feilagtigt han har opfattet det Hele, især for de danske Jøders Vedkommende, fremgaaer allerede af følgende Sætning S. 227: „Her i Landet have vi i de senere Aar erfaret denne Consequents af Reformbestræbelserne i det ikke dulgte Ønske om, at Regjeringen skulde forbyde en mosaisk Skik, som er den befalede Straf for Tilsidesættelsen af Leviratsbudet, og som foregaaer indenfor fire Vægge." Hvert Ord i denne Sætning

*) At paavise den Masse Forvanskninger og aabenbare Vildfarelser, hvori Professoren her gjør sig skyldig, vilde fylde en heel Bog, især naar man skulde angive, hvorledes Forholdet i Virkeligheden stiller sig. I Forbigaaende være det derfor kun bemærket, at her i Staden existerer der ikke noget saadant Reformparti, som det Professor Bornemann vil have læst om skal findes andre Steder. Vel gives der hertillands Jøder, der ikke overholde Ceremonierne, men de danne ingenlunde et Parti, som har sat sig det til Formaal, at faae dem afskaffede.

vidner om, at Professor Bornemann aldeles ikke veed, hvad det er, hvorom Talen egentlig dreier sig, og den fornødne Belæring i saa Henseende kan han med Lethed erholde hos alle Vedkommende. Hertil knytter han endnu den Bemærkning: „at Agtelse for Jødernes Religionsfrihed selv af deres Præst kan blive betragtet som en Krænkelse eller Tvang.“ Jeg har intetsteds sagt eller skrevet noget, hvoraf Saadant kunde udledes, og det kan kun fremkomme fra den, der enten ikke kan eller ikke vil forstaae en Mands Ord i en Sag, hvor der aldeles ikke er Tale om, at Noget „er afstikkende“, men kun om, at man vil gjøre Ens Troværdighed afhængig af en ubegrundet Skik.

Professoren kommer atter tilbage til Friedländer, og troer, ved tillige at fremsætte Navnet Schleiermacher, der har en saa betydelig Klang, at kunne tilsløre sin egen Raadvildhed og bibringe Folk den Mening, at han ved at anføre et Exempel, hentet fra en Mand, der levede for næsten 100 Aar siden, klart har beviist, hvorfra det Hele, og da ogsaa den nu vedtagne Edsform, har sin Oprindelse; men efter hvad jeg har anført S. 17 vil dette ikke lykkes ham.

Professoren anfører, at jeg i min Lærebog i den israelitiske Religion har „fattet Edens Begreb“ som en Paakaldelse (d. e. Tilbedelse) af Gud; men saaledes opfattes den jo ogsaa efter den christelige Religion (see ovenfor S. 32 Noten). Professoren vil dog vel ikke paastaae, at der til enhver Paakaldelse af Gud behøves et kirkeligt Apparat eller overhovedet nogen Ceremoni, saaledes som ved den fælles offentlige Gudstjeneste? Foruden de lovlig foreskrevne Bønner skal saaledes Jøden hver Dag frembære en saakaldet Hjertebøn (see min Bønnebog, Fortalen S. VI.); men denne Paakaldelse af Gud fordrer ikke mindste Iagttagelse af nogensomhelst Vedtægt eller Skik; en saadan vilde endog kunne være til Hinder for Sjælens frie Opsving.

Det kan naturligviis ikke være min Agt, at komme ind paa den Dadel, som Professoren udslynger imod Landsthinget, fordi det ikke har villet benytte sig af hans Lærdom og Kundskab; men jeg kan dog ikke lade ubemærket, at det er mig bekjendt, at Udvalgets høitagtede Ordfører med den største Interesse har søgt at sætte sig ind i Sagen, og at han har gjort Alt, hvad der har staaet i hans Magt, for at skaffe sig alle mulige Oplysninger i Sagen. Professorens Angreb paa den høitagtede Justitsminister skal jeg ogsaa forbigaae; kun maa jeg sige, at den Klarhed, hvormed Ministeren har udtalt sig, og den Indsigt, han har lagt for Dagen, har maattet vække enhver Talmudkyndigs Beundring.

Midt i sin Artikel kommer Professoren med Sætninger, der føre os ind paa et andet Gebeet og aabenbart røbe, at han ikke har forstaaet, hvad han selv har skrevet. Hvad har han vel saaledes tænkt sig ved at skrive S. 231: „Man maa iøvrigt ikke glemme, at Traditionen efter dens Begreb ikke blot er skriftlig Læreoverlevering, men kan være alene mundtlig, f. Ex. Budene om Bønnen, der agtes som mosaiske ꝛc." Dette er jo reent Nonsens, og det er tydeligt, at Professoren maa enten have læst eller hørt Noget, som han ikke har forstaaet. Det vilde føre os ind paa Vidtløftigheder, hvis vi fuldstændigt skulde bevise dette, og derfor kun saameget, hvoraf det allerede noksom vil fremgaae, hvor forkeert hans Opfattelse er, at Traditionen netop kun er mundtlig Overlevering, som først senere er bleven nedskreven, altsaa lige det Modsatte af, hvad Professoren paastaaer. Hele Artiklen er fuld af slige vrange Opfattelser; jeg skal imidlertid ikke trætte Læseren med at imødegaae dem, men kun bemærke til Professoren, at hvis det virkelig er hans Ønske (S. 235), „at oplyses bedre i Begrebet om Guds Navn i det gamle Testamente", skal jeg i denne som i enhver anden Retning, der ligger indenfor min Viden, være til hans Tjeneste. Hvad skal man sige om en saadan Yttring, som den, der findes S. 236, at man ved Jødeeden ikke bør rette sig efter, hvad der har fundet Sted paa andre Steder; „thi den forskjellige nationale (her menes altsaa den danske) Rets Eiendommelighed har ligesaavel som Forskjellen i kirkelig Confession havt en afgjørende Indflydelse paa Edens Form og Betydning."

Vi skulle ikke følge Professoren længere gjennem denne Labyrinth, hvor Ariadnetraaden synes at være David Friedländer, til hvem han endnu engang mod Artiklens Slutning vender tilbage, men kun hidsætte til Theologers, Juristers og, om man vil, ogsaa til Philosophers Overveielse og Belæring hans Slutningsargumenter eller Syllogismer, i hvilke det synes, at han har concentreret det Hele, og hvilke han vistnok tillægger stor Vægt og Betydning. Han siger nemlig 240: „Men vil man betragte Statens Idee som Grundvolden for Eden, maa man ikke skye Consequentsen. Det er denne, at den christelige Stat ikke kan være Grundlag for Jødens borgerlige Bevidsthed. Som Nutiden tænker sig den borgerlige Eed, maa der abstraheres fra al positiv Religion, og da er Modsætningen mellem Retseed og en Christens Eed uundgaaelig; og er denne tilstede, bliver den borgerlige Eed kun en processuel Form; og denne Opfattelse maa da atter føre til at ansee den for en fordærvelig Misbrug. En Forsikkring, som alene hviler paa den borgerlige Ære, bør iføre sig et andet Udtryk. En saadan Over-

beviisning betragtes vistnok som et Vidnesbyrd om, at man lever udenfor det practiske Liv; thi i dette holder man sig til de hensigtsmæssigste Midler. Saalænge Eden kan lade sig bruge til at afgjøre det Tvivlsomme, vil man bevare den. Men dette løber ud paa den bekjendte Forestilling om Eden, som et Tvangsmiddel eller en Tortur."

Jeg veed ikke, om Nogen skulde føle sig kaldet til at levere en Commentar til disse Sætninger og deres indbyrdes Forbindelse; jeg agter ikke at gjøre det.

Hermed tager jeg da Afskeed fra Hr. Professor Bornemann, og haaber, at dømme efter, hvad han hidtil har præsteret i jødisk Theologi, at kunne forholde mig taus ligeoverfor det, der endnu muligen om denne eller lignende Gjenstande maatte komme fra hans Pen, ihukommende den i Talmud (Baba bathra 73 b.) indeholdte Agadah*), hvorpaa jeg skal tillade mig at henlede Professorens Opmærksomhed, ligesom ogsaa paa hvad der findes hos Waehner de libris Judæorum symbolicis (Antiqvit. Ebr. sect. II. prooem. paragr. 6), da denne kyndige og christne Forfatters Ord maaskee kunne bidrage til noget mere at klare Professorens Begreber om Talmuds traditionelle Indhold.

---

*) Som allerede tidligere bemærket (S. 20) indeholder Talmud en Mængde af de mest forskjelligartede Gjenstande. Den falder i to Hovedbestanddele: Halacha (Resultatet af Disputatserne om de forskjellige Lovbud, Forskrifter, Bestemmelser o. dsl.) og Agadah (egentlig Homiletik). Rabbinerne dyrke den første i deres Egenskab af Lovkyndige, hos hvem man søger Afgjørelsen i Tvivlstilfælde, den sidste i deres Egenskab af Prædikanter.

